

UNIVERSITY OF TORONTO

3 1761 00296384 1

BL
25
R37
Bd. 2
Heft 3

Religionsgeschichtliche
Versuche und Vorarbeiten

herausgegeben

von

Albrecht Dieterich und Richard Wünsch

in Heidelberg

in Gießen

II. Band 3. Heft

De poetarum Romanorum
doctrina magica

quaestiones selectae

scripsit

Ludovicus Fahz

GIESZEN

J. RICKER'SCHE VERLAGSBUCHHANDLUNG
(ALFRED TÖPELMANN)

1904

Für Großbritannien und seine Kolonien:
WILLIAMS & NORGATE, 14 Henrietta Street, Covent Garden, LONDON W. C.

Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten

Früher sind erschienen :

I. Band.

ATTIS

seine Mythen und sein Kult

von

Hugo Hepding

1903

VIII u. 232 Seiten

M 5.—

Ce travail est un excellent début pour les Religionsgeschichtl. Versuche u. Vorarbeiten. . . . L'auteur est au courant de toutes les recherches récentes sur le sujet qu'il traite, mais il ne se borne pas à en résumer les résultats, il fait souvent des trouvailles heureuses et expose des idées personnelles avec une clarté qu'on souhaiterait trouver toujours dans les études d'histoire religieuse . . .

Franz Cumont in der Revue de l'instruction publique en Belgique.

II. Bd. 1. Hft.

Musik und Musikinstrumente im Alten Testament

von

Hugo Greßmann

1903

34 Seiten

M —.75

Greßmanns kleine Schrift gehört unbestreitbar zu den besten Arbeiten, welche über das von ihm behandelte Thema erschienen sind . . .

Literar. Zentralblatt, 1904 No. 12.

II. Bd. 2. Hft.

De mortuorum iudicio

scripsit

Ludovicus Ruhl

1903

77 Seiten

M 1.80

Vorliegende Arbeit bietet eine, wie der Philologie und Religionsgeschichte, so auch der Volkskunde hochwillkommene Zusammenstellung der literarischen und monumentalen Zeugnisse des klassischen Altertums über die Vorstellungen von einem Gerichte, dem sich die Seelen aller Verstorbenen in der Unterwelt unterwerfen müssen. Zugleich wird, soweit dies noch möglich ist, der historische Zusammenhang und der Fortschritt in der Entwicklung dieser Vorstellungen aufgezeigt. . . . Ein äußerst dankenswerter Exkurs führt endlich noch aus, welche Rolle die Vorstellung von einem Buche des Gerichtes, das von den verschiedensten Persönlichkeiten geführt wird, bei den Alten gespielt hat.

G. Lehnert in den Hessischen Blättern für Volkskunde, Bd. 3, Heft 1.

699099

De poetarum Romanorum
doctrina magica

quaestiones selectae

scripsit

Ludovicus Fahz

—

GISSAE
IMPENSIS I. RICKERI
(ALFREDI TOEPELMANNI)
MCMIII

RELIGIONSGESCHICHTLICHE
VERSUCHE UND VORARBEITEN

herausgegeben

von

Albrecht Dieterich und Richard Wünsch
in Heidelberg in Gießen

II. Band 3. Heft

10.4.59

Litterarum monumentis uniuscuiusque nationis vel gentis sive eruditae sive incultae perlustratis nusquam non inveniuntur testimonia quibus edocemur quam obnoxii fuerint homines superstitiosi rebus magicis, quantaque apud eos fuerit praestigiatorum artis vis atque auctoritas.¹⁾ Quam ob rem non mirum est, quod etiam Romani, quos Sallustius religiosissimos mortaliū appellat²⁾ fidem magiae habuerunt³⁾ superstitione quadam capti quam vel poetae saeculorum ante et post Chr. n. primi plane in carmina receperunt.⁴⁾ Quorum carminibus tot locis magicarum rerum memoria exhibetur, ut valde sit operae pretium magiae veterum reliquias congerere congestisque demonstrare, quae fuerit illorum poetarum doctrina magica, praesertim cum in dies plures reperiantur thesauri aptissimi ad spissam tenebrosamque superstitionum silvam si non penetrandam at tamen magis magisque collustrandam: papyros dico magicas. Talium chartarum ad hunc diem servatas habemus has:

1) et 2) papyros Parthey I et II, ed. G. Parthey, *Zwei griechische Zauberpapyri des Berliner Museums (Abhandlgn. d. Kön. Akad. d. Wiss. zu Berlin 1865 p. 120 sqq.)*.

3) papyrum Lugdunensem J 384, ed. A. Dieterich, *Papyrus magica musei Lugdunensis Batavi (Fleckeiseni annal. suppl. XVI 1888 p. 747 sqq.)*.

1) Veterum afero Plinium n. h. XXX 1, recentiorum Aug. Löwenstim, *Aberglaube und Strafrecht, aus dem Russischen übers. von J. Köhler, Berol. 1897 praefat. p. Vsq.*

2) Catilin. 12, 3.

3) Guil. Wachsmuth, *Von der Zauberkunst der Griechen und Römer*, Athenaeum II 1817 p. 209 sqq.; Gu. Rein, *Das Criminalrecht der Römer*, Lips. 1844 p. 901 sq.

4) Quod ericit vir doctissimus I. Bruns, *Der Liebeszauber bei den augusteischen Dichtern, Preuss. Jahrb. CIII 1901 p. 193 sqq.*

4) papyrum Lugdunensem J 395, ed. A. Dieterich, Abraxas, Lips. 1891, p. 167sqq.

5) papyrum Parisinam bibl. nat., ed. C. Wessely, *Denkschriften d. Kaiserl. Acad. d. Wiss. zu Wien*. Phil.-hist. Class. XXXVI 1888 p. 44sqq.

6) papyrum *Mimaut du Louvre* 2391 *ibid.* p. 139sqq.

Ad nr. 5 et 6 analecta ed. idem vir doctus *Zu den griechischen Papyri des Louvre und der Bibliothéque nationale, Jahresbericht d. K. K. Staatsgymnasiums Hernals* 1888/89.

7) papyrum musei Britann. XLVI *ibid.* p. 127sqq.

8) papyrum mus. Brit. XLVII *ib.* p. 149sqq.

9) papyrum mus. Brit. CXXI ed. idem vir doctus in *eorundem commentariorum* vol. XLII 1893 p. 16sqq.

10) papyrum mus. Brit. CXXII *ib.* p. 55sqq.

11) papyrum mus. Brit. CXXIII *ib.* p. 60sqq.

12) papyrum mus. Brit. CXXIV *ib.* p. 63sqq.

Ad nr. 7—12 inspicienda est F. G. Kenyonis quoque editio: *Greek Papyri in the British Museum, London* 1893 p. 64sqq.; huius editionis censuram egit U. Wilcken, *Gött. gel. Anz.* 1894 p. 716sqq. Nonnullas praeterea emendationes invenies apud Gu. Kroll, *Philol.* LIV 1895 p. 560sqq.¹⁾

Quibus subsidiis nisus mihi proposui agere de poetarum Romanorum artificiiis magicis. Cum vero omnia complecti non valerem, selegi tractanda duo nec non gravissima, quibus in describendis illorum temporum poetae praecipue versabantur, necromanteam dico ²⁾ atque amatoriam artem magicam.³⁾ Quibus papyrorum carminumque testimoniis adieci locos ex aliorum temporum poetis rerumque scriptoribus desumptos, quos similes satisque idoneos duxi ad materiam quae tractatur illustran-

¹⁾ Gu. Crönert, *Addimenta in papyros mus. Brit., Classic. Rev.* XVII 1903 p. 26sqq. inspicere nondum potui.

²⁾ v. Pauly, *Realencyclopädie* IV 1846 p. 1411sqq. s. v. *Magia*; C. Liedloff, *De tempestatis, necromanteae, inferorum descriptionibus, quae apud poetas Romanos primi p. Ch. saeculi leguntur*, diss. Lips. 1884 p. 3 et 17.

³⁾ v. O. Hirschfeld, *De incantamentis et devinctionibus amatoriiis apud Graecos Romanosque*, diss. Regimont. 1863; Bruns, l. s. p. 194, quorum testimoniis evincitur, quam verum sit Platonis illud (*conviv.* p. 203D): *ἔρωδς δεινὸς γόργς καὶ γαλακκίς*.

dam. Ne quis autem miretur, me Romanorum carmina explicaturum esse vel e graecis posteriorum temporum monumentis, memoria teneat, quam tenax veterum superstitionum omnis ars magica sit, quae ab omni immutatione prorsus abhorreat, quantumque Graecorum religioni et superstitioni debuerint Romani, imprimis poetae.

Sed priusquam singularum artium apparatus atque auxilia inspiciamus, haud inutile est visum pauca praefari de viis rationibusque, quibus omnis magia procedat.

Magi vel homines, qui magorum praeceptis usi magicas res agunt, id spectant, ut, quae supra hominum vires sunt, deorum, imprimis inferorum auxilio adipiscantur. Quod ut assequantur auxiliis utuntur similibus eis, quae pii homines adhibent ad gratiam deorum sibi parandam sacrificia atque preces offerentes. Et hae ipsae tamquam uniuscuiusque artificii magici partes nobis occurrunt necromanteae atque amatoriae artis magicae actionem contemplantibus. Quibus partibus numquam non accedit tertium quoddam remedium, quo artificium melius perficiatur eiusque vis augeatur; saepius enim fit, ut adhibeatur auxilium aliquod, quo pericula ipsi actioni imminencia prohibeantur et averruncentur, quod Graeci appellant *αὐλάριον*.

Quibus verbis praemissis rem ipsam adeamus eamque ita instituamus ut primo capite necromanteae actiones contem-
plemur, capite secundo artis amatoriae magicae apparatus quantum ad sacrificia preces phylacteria dispiciamus. Quo facto quid ex his duobus capitibus sequatur fusius exposi-
turi sumus in capite tertio, quo opusculum concludetur.

CAPVT I

DE NECROMANTEA

Inter omnes constat quam angustissime magiam cohaerere cum religione.¹⁾ Quod primo iam obtutu est perspicuum nobis de magiae elemento vel gravissimo quaerentibus, de sacrificio. Ut deorum in cultu omnium efficacissimum esse sacrificium humanum,²⁾ ita in arte magica summa vi instructum putabatur. Itaque verisimillimum est etiam a Romanis antiquissimis temporibus homines esse immolatos non solum ad deos colendos, sed etiam ad magicam rem imprimis necromanteam perficiendam. Cuius moris, si non Romae, at tamen in Italia vulgati ipsos Romanos habemus testes.³⁾ Certe vel saeculo a. Chr. primo ab Italis gentibus aliisque imperii Romani populis homines esse sacrificatos testatur Plinius, qui nat. hist. XXX, quo libro magicas res detegere sibi proposuit, refert (§ 12): '(anno urbis DCLVII) senatus consultum factum est, ne homo immolaretur, palamque fit, in tempus illud sacra prodigiosa celebrata'. Cum Plinio facit Servius, qui ad Verg. Aen. VI 107 adnotat: 'necromantia vel sciomantia sine occisione hominis non fiebant'. Quibus locis addas Cic. in Vatin. 14: 'Volo ut mihi respondeas tu . . . quae te tanta pravitas mentis tenuerit, qui tantus furor, ut cum inaudita ac nefaria sacra susceperis, cum inferorum animas elicere, cum puerorum extis deos Manes mactare soleas'.

¹⁾ Plin. n. h. XXX 1.

²⁾ J. Lippert, *Die Religionen der europäischen Kulturvölker* p. 287 sqq.

³⁾ v. J. Marquardt, *Staatsverv.*² III p. 193sq.; P. Stengel, *Kultusaltert.*³ p. 117, adn. 9. Aliter iudicat G. Wissowa, *Religion und Kultus der Römer* p. 31, 354.

Idem iam inter poetas exhibet Lucanus (VI 710sq.), cuius Erichtho his verbis inferos obtestatur:

‘si quis, qui ¹⁾ vestris caput extaque ²⁾ lancibus infans ³⁾ imposuit, victurus erat, parete precanti’.

Quibus cum verbis optime sunt conferendi eiusdem poetae versus de eadem maga dicti VI 556sqq.:

‘Nec refugit caedes, vivum si sacra cruorem
extaque funerae poscunt trepidantia mensae;
vulnere sic ventris, non, qua natura vocabat,
extrahitur partus ³⁾ calidis ponendus in aris.’

Valde nostra interesset scire ad quemnam ritum illae victimae morti sacratae inferisque sint sacrificatae. Sed cum de ea re nihil ex illis locis sumi possit, ad alterum genus sacrificii convertamus, cuius de ratione melius fusiusque edocemur. Praeter homines enim inferis offeruntur animalia una cum liquore varii generis. Hoc sacrificio primus usus est Ulixes Od. XI 23sqq. Atque hoc Homericum necromanteae exemplum omnibus ⁴⁾ notissimum poetae Romani non solum in universum imitati sunt, ita ut perbene Liedloffio assentiri possimus, qui dicit ⁵⁾ descriptam manium consultationem ‘Homeri auctoritate . . . ad sollemnem carminis epici apparatus pertinere’, sed etiam in singulis sunt secuti. quod comprobetur his argumentis:

¹⁾ *quis*, *qui* codd. et Francken, *quisquis* Hosius.

²⁾ v. Anthol. Lat. ed. A. Riese I 406, 3 (de sacris evocantis animas Magnorum): ‘Pectoris ingenui salientia viscera flammis
imposuit.’

³⁾ Pueros a Maxentio immolatos esse prodit Euseb. hist. eccl. VIII 14, 5 et vit. Constant. I 36, a Valeriano hist. eccl. VII 10, 4, a Pollentiano Ammianus Marc. XXIX 2, 17: ‘exsecto vivae mulieris ventre atque intempestivo partu extracto, infernis manibus excitis de permutatione imperii consulere ausus est.’ Quibus locis adicias Pap. Par. vs. 2579, ubi sacrificatur *ἑμβρονον γυναικός*. — Imaginem, qua puer a magis trucidatur, invenies apud Furtwaenglerum, *Antike Gemmen* tab. XXV 7; inspicias etiam eiusdem libri vol. III p. 230sqq. Aliam imaginem eiusdem generis habent Darhemberg et Saglio, *Diction. des Antiqu.* s. v. *Magia*, Fig. 4784.

⁴⁾ v. *P. Vergilius Maro Aeneis Buch VI erklärt* von E. Norden, Lips. 1903, p. 196 adn. 1.

⁵⁾ l. s. p. 3.

Ut apud Homerum ¹⁾ primum terra effoditur:

Hor. serm. I 8, 26 Canidia eiusque ministra:

‘scalpere terram unguibus’,

Sen. Oed. 550 Creo de Tiresia mortuos vocante narrat:

‘effossa tellus’,

ib. 564sq.: ‘multo specum

saturat cruore’,

Stat. Theb. IV 451 idem Tiresias:

‘Principio largos noviens tellure cavata

inclinat Bacchi latices’,

ib. 502 exclamat:

‘Laevaue convulsae dedimus carchesia terrae.’

Valer. Flacc. Arg. I 735 ab Alcimede ‘in scrobibus cruor’
confunditur ad Cretheum excitandum.

Focis factis ²⁾:

Stat. Theb. IV 456sq.:

‘Tris Hecatae, totidemque satis Acheronte nefasto

virginibus iubet esse focus; tibi rector Averni,

quamquam infossus humo superat tamen agger in auras

pineus; hunc iuxta cumulo minor ³⁾ ara profundae

erigitur Cereri’,

et incensi igne rogi:

Sen. Oed. 550sq.: ‘supter rapti rogis

iaciuntur ignes’,

Heliod. Aeth. VI 14 ἡ προσβῆτις . . . πυρκαϊὰν . . . ἐξῆψε
. . . τὸν βραχίονα ἐντεμοῦσα ⁴⁾ καὶ δάφνης ἀροῖμονι τοῦ αἵματος
ἀποψήσασα τὴν πυρκαϊὰν ἐπεψέκαζεν.

¹⁾ Od. XI 25 βόθρον ὄον’, quo de usu v. Stengelium l. s. p. 17sq. 26. 121; Lucian. necyom. 9, philops. 14; Heliod. Aethiop. VI 14. Non omittam fossam etiam a Propertio IV 5, 11 et ab Ovidio met. VII 243 in simili sacrificio commemoratam.

²⁾ De foco atque igne nihil apud Homerum legitur. Haec atque talia e consuetudine sacrificii sumpserunt poetae omnibus qui tunc erant notissima.

³⁾ ‘ut coniugi, marito merito humilic’ vet. schol.; memineris humiles aras institutas esse inferis, vid. Serv. ad Verg. ecl. V 66; de humilibus aris ad cultum manium exstructis disseruit E. Rohde, Psyche² I p. 35.

⁴⁾ Vide Senec. nat. quaest. IV 6, 7.

animalia¹⁾ mactantur:

Hor. serm. I 8, 27sq. Canidia eiusque ministra:
'pullam²⁾ divellere mordicus³⁾ agnam
coeperunt.'

Addam Lucian. necyom. 9 τὰ μῆλα κατεσφάζαμεν. Max. Tyr
XIV 2 ἐντεμὼν σφάγια.

animalia sunt nigra atraque⁴⁾:

Sen. Oed. 556:

'Nigro bidentes⁵⁾ vellere atque atrae boves⁶⁾
antro trahuntur'.

Stat. Theb. IV 445 de Tiresia:

'Velleris obscuri pecudes armentaque sisti
atra monet. . .

449 tum fera caeruleis intexit cornua sertis
ipse manu tractans.'

animalia ignibus traduntur:

Sen. Oed. 558: 'vivumque trepidat igne ferali pecus'

ib. 564: 'solidasque pecudes urit (sacerdos)'.

Stat. Theb. IV 466: 'semineces fibras . . . reddit (ignibus
Manto)'.

eorumque sanguis focis libatur:

Sen. Oed. 563: 'sanguinem libat focis (Tiresias)'.

aut cruor in fossam⁷⁾ infunditur:

Hor. serm. I 8, 28: 'cruor in fossam confusus'.

Sen. Oed. 564sq.: 'multo specum
saturat cruore'.

Stat. Theb. IV 453: 'suadumque cruorem (inclinat in
tellurem cavatam)'.

¹⁾ Od. XI, 35. De animalibus ad sacrificia vel actiones magicas adhibitis egit Dieterich, pap. magic. p. 784sqq.

²⁾ Tib. I 2, 62.

³⁾ v. E. Riess, Mus. Rhen. XLVIII 1893 p. 308.

⁴⁾ Stat. Theb. IV 467: 'frondes atrae'.

⁵⁾ Ulixes promittit se Tiresiae ὅν ἱερεῦσμεν οἶον παμμέλαν, Od. XI 32sq.

⁶⁾ Od. XI 30.

⁷⁾ Od. XI 36, Claudian. in Ruf. I 125. Lucian. necyom. 9 τὸ αἷμα περὶ αὐτὸν (sc. τὸν βόθρον) ἐσπίσασμεν. Maxim. Tyr. 14, 2 χεάμενος χροῖε.

Val. Flacc. Arg. I 740:

‘*talia libato pandebat sanguine Cretheus
(in scrobes)*’.

Quibus locis addas August. de civ. dei VII 35: ‘Varro
... adhibito sanguine etiam inferos perhibet sciscitari et
νεκρομαντείαν graece dicit vocari’.

Libantur

lac¹⁾:

Sen. Oed. 565sq.: ‘*libat et niveum insuper lactis liquorem*’.
Stat. Theb. IV 452sq.: ‘*munera verni lactis*’.

Neque omittendum est quod Tibullus dicit de saga
I 2, 47sq.:

‘*Iam tenet infernas magico stridore catervas,
iam iubet aspersas lacte referre pedem*’,
ad quos versus conferas Stat. Theb. IV 545sq.:
‘*Argolicas magis huc appelle precando
Thebanasque animas; alias avertere gressus
lacte quater sparsas, moestoque excedere luco,
nata, iube*’.²⁾

Hel. Aeth. VI 14: *ἐπέχει (ἢ προσβύτις) γάλακτος.*
mel³⁾:

Stat. Theb. IV 453: Tiresias libat manibus ‘*Actaeos
imbres*’.⁴⁾

Hel. Aeth. VI 14 *μέλιτος ἐπέχει (ἢ προσβύτις) τῷ βόθρῳ.*
vinum⁵⁾:

Sen. Oed. 566 Tiresias: ‘*fundit et Bacchum*’.

Stat. Theb. IV 452: ‘*Bacchi latices*’.

Hel. Aeth. VI 14 *ὄνου ... ἐπέσπενδεν (ἢ προσβύτις).*
aqua⁶⁾:

¹⁾ H. Usener. *Milch und Honig*, Mus. Rhen. LVII 1902 p. 182;
Norden ad Verg. Aen. VI 706.

²⁾ Lacte apud Tibullum effectus magicus solvitur (vide infra p. 21
adn. 1); apud Statium reliqui manes arcentur, ne actionem turbent: hic
est igitur *γυλακτίσιον*.

³⁾ Od. XI 27; Usener et Norden, l. s.

⁴⁾ Vide commentatores ad hunc locum, qui de liquore Attico cogitant.

⁵⁾ Od. XI 27.

⁶⁾ Od. XI 28. Usener l. s. p. 184sq.

mirum in modum aquam poetae illi non commemorant excepto Val. Flacc. Arg. I 730sq.: 'et largus Phlegethontis operti stagnat honos'.¹⁾ Etiam apud Lucianum necyomant. 7 adhibetur, ubi Menippus narrat: ποτὸν sibi fuisse γάλα καὶ μελίχρατον²⁾ καὶ τὸ Χοάσπον³⁾ ἔδωκε, quocum loco conferas Pap. Parth. I 20 sq.: καὶ λαβὼν τὸ γάλα σὺν τῷ [μέλι]τι ἀπόπιε πρὶν ἀνατολῆς ἡλίου καὶ ἔσται τι ἐνθεον ἐν τῇ σῆ καρδίᾳ.

Restat ut afferamus eodem modo quo potum etiam dapes⁴⁾ inferis esse sacrificatas:

Sen. Oed. 557: 'flamma praedatur dapes'

cui loco asseram Hel. Aeth. VI 14: πέμμα⁵⁾ σιεάτινον εἰς ἀνδρὸς μίμημα πεπλασμένον δάφνη καὶ μαράθρω καταστέψασα εἰς τὸν βόθρον ἐπέβαλεν (ἡ πρεσβῆτις). Hoc loco moneam, πέμμα illud esse exemplum aptissimum, quo Servii verba ad Aen. IV 512 prolata illustrentur: 'in sacris quae exhiberi non poterant simulabantur, et erant pro veris'. Non homo ipse, quem priscais temporibus occisum esse diximus supra p. 4. sed imago hominis sacrificatur.

Denique afferre non omitam praecepta Pap. Par. 1390sq.,⁶⁾ quibus animi mortuorum eliciuntur ψωμοῖς ἄρτων⁷⁾ idem valentibus quod Heliodori πέμμα: mortuorum cibis est quo comeso vires vitamque recipiunt.

Diximus adhuc de sacrificiis quibus evocantur mortuo-

¹⁾ v. Turneb. adversar. XXII 28; in similibus sacrificiis aquam adhiberi solitam fuisse testantur Serv. Verg. Aen. IV 412 et Hor. epod. V 25sq.:

'At expedita Sagana per totam domum
spargens Avernales aquas.'

Talem aquam non vere infernalem fuisse (v. supra Phlegethontis liquorem) demonstratur Servii verbis in media pagina prolatis.

²⁾ De μελίχρατῳ ad cultum inferum pertinenti vide Stengelium, l. s. p. 111, ad mortuorum cultum ib. p. 132.

³⁾ Huius quoque fluminis aqua sacra erat, nam Persarum regi bibenda servabatur. vid. Her. I 188.

⁴⁾ Od. XI 28 ἐπὶ δ' ἄλγιστα λευκὰ πάλινρον.

⁵⁾ C. Bötticher, *Tektonik der Hellenen*² II 543. L. Deubner, De incubatione p. 43.

⁶⁾ Hos versus edidi in fine capitis tertii.

⁷⁾ Qui apud Luc. dial. mer. IV 5 commemoratur panis, μωσθὸς τῆς μαγειρίας est.

rum animae, iam veniamus ad alteram evocationis partem, preces¹⁾ dico, quae papyrorum magicarum praeceptis nominantur λόγοι. Ac primum quidem praemittam eos locos, quibus poetae carmen vel cantum magicum commemorant. Sunt autem hi:

Verg. Aen. IV 487 Dido de Massylae gentis sacerdote narrat:

‘Haec . . . carminibus . . .
nocturnos . . . movet manes: mugire videbis
sub pedibus terram.’

ad quem locum conferas verba Medae apud Ov. met. VII 206sq.:

‘iubeoque . . .
et mugire solum, manesque exire sepulcris’.

Hor. epod. XVII 77sqq. Canidia de se ipsa loquitur:

‘et polo
deripere Lunam vocibus possim meis
possim crematos excitare mortuos’.

Tib. I 2, 45sqq. de saga:

‘Haec cantu finditque solum manesque sepulcris
elicit et tepido devocat ossa rogo:
iam tenet infernas magico stridore catervas’.

Ov. am. I 8, 17sq. de Dipsa:

‘Evocat antiquis proavos atavosque sepulcris
et solidam longo carmine findit humum’.

Ov. rem. a. 253sq. poeta de se ipso:

‘Me duce non tumulo prodire iubebitur umbra,
non anus infami carmine rumpet humum’.

Sed iam convertamus ad numina, quae in necromantea invocantur.

Imprimis nimirum Hecate appellatur, ‘adiutrix . . . cantusque artisque magorum’.²⁾

Hor. serm. I 8, 33: ‘Hecaten vocat altera’ scil. Canidia ministra.

Lucan. VI 736sqq. Erichtho minatur:

¹⁾ Vide Maxim. Tyr. XIV 2 ἐνθάμενος.

²⁾ Ov. met. VII 195.

‘Teque deis, ad quos alio procedere voltu
ficta soles, Hecate, pallenti tabida forma
ostendam faciemque Erebi mutare vetabor’

quocum loco conferas Tiresiae verba Stat. Theb. IV 514 sq.:
‘Novimus et quidquid dici noscique timetis
et turbare Hecaten’.

Magus apud Lucianum necyom. 9 *ἐπιβοᾶτο . . . νυχίαν*
Ἐκάτην.

Papyrorum magicarum loci sunt hi:

Pap. Paris. 1432 sqq. *νυρία Ἐκάτη φορβα φορβα βαρβαρω*
φωρφωρ φωρβαῖ εἰνοδία κίων μέλαινα. ib. 1443 *Ἐκάτη χθονία*.
ib. 1462: *Ἐκάτη*.¹⁾

Secundo loco plerumque invocantur inferum et rex²⁾
et regina.

Lucan. VI 697: ‘rector terrae’ nomine³⁾ omisso ut
vs. 742 sqq.:

‘Tibi, pessime mundi
arbiter, inmittam ruptis Titana cavernis
et subito feriere die’.

Senec. Oed. 559: ‘qui manes regis’.

Stat. Theb. IV 474: ‘saevissime fratrum’.

Stat. Theb. IV 459 sq. iuxta coniugis focum
‘cumulo minor ara profundae
erigitur Cereri’;

de hoc loco iam p. 6 diximus.

Luc. VI 699 sqq.:

‘caelum matremque perosa

Persephone⁴⁾ nostraeque Hecatae⁵⁾ pars ultima, per quam
manibus et mihi sunt commercia linguae’.

¹⁾ v. R. Wunsch, Def. tab. Att. praef. p. XII.

²⁾ Regnum eorum ipsum invocatur Verg. Aen. VI, 264: ‘Di quibus
imperium est umbrarum, umbraeque silentes’; W. Headlam in *Class.*
Review XVI 1902, 55. v. praeterea Stat. Theb. IV, 473 et infra p. 13
adn. 1 al.

³⁾ *Πλουτέν* Pap. Par. 1462.

⁴⁾ Lucian. necyom. 9 magus *ἐπιβοᾶτο . . . ἐπαιρὼν Περσεφόνηαν*. Vide
Wünschium, l. s. p. VIII: *Ἐρμῆν καὶ Ἰσάκω χθόνιον καὶ Φερσεφονίαν*.

⁵⁾ *nostraeque Hecatae* Francken codices secutus; *nostrique, Hecate*,
Hosius.

Cui loco conferas Pap. Par. 1402 sqq.: *τρικάρανε νυχία
βορβοροφόρβα παρθένε . . . περσεράσσα.*

Praeterea carmine coguntur Mercurius:¹⁾

Stat. Theb. IV 481 sqq.:

‘Tu separe coetu

Elysios, Persei,²⁾ pios, virgaque potenti
nubilus Arcas agat’.

Val. Flacc. Arg. I 736 sqq.:

‘saevoque vocat grandaeva tumultu
Thessalis exanimes atavos magnaepque nepotem
Pleiones’.

Pap. Par. 1443 et 1463³⁾ *Ἐρμῆ χθόνιε.*

Chaos, h. e. Orcus nomine poetico dictus.⁴⁾

Luc. VI 696:

‘Et Chaos innumeros avidum⁵⁾ confundere mundos’.

Pap. Par. 1459 *Χάος ἀρχέγονον.*

Charon:

Luc. VI 704: ‘flagrantis portitor undae’.

Stat. Theb. IV, 479 Tiresias exclamat:

‘plena redeat Styga portitor alno’.⁶⁾

Pap. Par. 1452 *Χάρων χθόνιε.*

Styx:

Lucan. VI 698: ‘Styx’,⁷⁾

Pap. Par. 1460: *Στυγὸς ἕδωθ*, cui asseram ibid. 1461
νάματα λήθης atque adnotem Luc. VI 685sq., quo loco Erichtho
excantat:

‘Lethaeos . . . deos’,

¹⁾ Apul. apol. 31: ‘ut solebat ad magorum cerimonias advocari
Mercurius carminum inventor’; idem Prudent. contra Symmach. I 84 sqq.

²⁾ Est Hecate, Persei filia.

³⁾ Dieterich, Abraxas p. 66 de his Mercurii precationibus fusius egit.

⁴⁾ G. Ettig, Acheruntica, *Leipziger Studien f. class. Philol.* XIII
1891 p. 371.

⁵⁾ Similiter Senec. Troad. 411: ‘tempus nos avidum devorat et Chaos’;
Chaos invocatur etiam Verg. Aen. VI 265.

⁶⁾ v. Ettig l. s. 374 adn. 1.

⁷⁾ Phlegethon invocatur Verg. Aen. VI 265.

et Senec. Oed. 559 sq. de Tiresia:

‘vocat . . . manes¹⁾ teque qui manes regis
et obsidentem claustra Lethaei lacus’.

Cerberus:

Stat. Theb. IV 486 sq. Tiresias exclamat:

‘nec lucis egentes

Cerberus occursum capitum detorqueat umbras’.²⁾

Optatur hoc loco tantum, ne rem magicam impediatur. quod cum minoris momenti sit, mirum non est, non invocari τὸν Κέρβερον ad necromanteam perficiendam in papyris magicis. idem dicatur in deum a Cerbero diversum quem Erichtho Luc. VI 702 advocat:

‘Tanitor et sedis laxae, qui viscera sacro
spargis nostra cani’.

De hoc egit O. Rossbach, *Daemonen der Unterwelt*, Mus. Rhen. XLVIII 1893 p. 593 sqq.

Elysium:

Lucan. VI 698 sq. Erichtho³⁾ invocat campos:

‘quos nulla meretur

Thessalis Elysios’.

Stat. Theb. IV, 481 sq. Tiresias exclamat:

‘tu separe coetu

Elysios, Persei pios’,

ib. 520: ‘Panditur Elysium’.

Deest in papyris magicis.

Parcae:

Luc. VI, 703 sq.:

repetitaque fila sorores

tracturae’,

¹⁾ v. Val. Flacc. Argon. I 738: ‘exanimis atavos’; Maxim. Tyr. XIV, 2 ἀνεκαλεῖτο ψυχὴν ἄποιον δὴ τῶν πατέρων.

²⁾ v. Senec. Oed. 580 sq. Si Luc. VI 733 sq. Erichtho minatur:

‘Stygiasque canes in luce superna

destituam’

non Cerberum dicit sed canes Hecatam deam secutos, vide R. Wünsch, *Festschr. für C. F. W. Müller* p. 115.

³⁾ Quam Sextus, Pompei filius, orat vs. 600: ‘Elysias resera sedes’.

cui loco conferas Pap. Par. 2795 ubi *νήματα Μοιρών*¹⁾, licet aliam ad rem magicam adiuvandam invocentur.

Eumenides:

Luc. VI 695:

‘Eumenides Stygiumque nefas Poenaeque nocentum’.²⁾
Pap. Par. 1463 sq.: *Μοῖραι καὶ Ποινάι*. ib. 1448 sq.: *Ἀμαρτίαι χθόνιαι*.

Furiae:

Hor. Serm. I 8, 33 sq. Sagana Canidiae ministra vocat:
‘saevam . . . Tisiphonen’.

Luc. VI 730 sqq. Erichtho:

‘Tisiphone vocisque meae secura Megaera
non agitis saevis Erebi per inane flagellis
infelicem animam’?

Stat. Theb. IV, 456 sq. Tiresias:

‘Tris satis Acheronte nefasto
virginibus iubet esse focos’.³⁾

ib. 483 sqq.:

‘per crimina functis
qui plures Erebo pluresque e semine Cadmi
angue ter excusso et flagranti praevia taxo,
Tisiphone, dux pande diem’.

ib. 500 sq.:

‘Tiresias nondum adventantibus umbris
“testor”, ait, “Diras, quibus hunc saturavimus ignem”.

Lucian. necyom. 9 magus *ἐπεβοῶτο καὶ Ποινὰς καὶ Ἐρινύας*.

Pap. Par. 2798 sq. comparare licebit:

*Τισιφόνη τε Μέγαιρα*⁴⁾ καὶ ἄλληκτῶ πολύμορφε

quamquam ad necromanteam ipsam perficiendam hoc loco non invocantur.

1) Ib. 454 *νήματα Μοιρών* ad rem magicam non spectant.

2) Lucian. necyom. 8 *μάγος . . . ἐπεβοῶτο καὶ Ποινὰς καὶ Ἐρινύας*.

3) Vide supra p. 6.

4) *περοσεγωγή τε μετεροι* papyrus exhibet iam a Meinekio correcta
Vide Orph. Argonautic. 968 ed. Abel: *Τισιφόνη τε καὶ ἄλληκτῶ καὶ δια Μέγαιρα*.

Restat ut afferamus numen quoddam magicis in rebus efficacissimum quo invocato inferum pertinacia frangitur. Nam Luc. VI 745 sqq. minatur maga se compellaturum illum

‘quo numquam terra vocato
non concussa tremit, qui Gorgona cernit apertam
verberibusque suis trepidam castigat Eriyn,
indespecta tenet vobis qui Tartara, cuius
vos estis, superi, Stygias qui peierat undas?’

De eodem dixit Stat. IV 517:

‘triplicis mundi summum, quem scire nefastum’.

Qui de illo deo edoceri studet, mittatur ad Ettigium (Acheruntic. p. 369 adn. 1), qui reliquos deos, quos nominare nefas est, collegit.

CAPVT II

DE AMATORIA ARTE MAGICA

Amatoria ars magica plane simili ratione atque necromantea exercetur.¹⁾ Quare et hic primum est agendum de sacrificio.

Cum humani sacrificii testimonium non exstet.²⁾ statim transeamus ad animalia. Animal esse sacrificatum narrat

Tibull. I 2, 61 sq.:

'nocte serena
concidit ad magicos³⁾ hostia pulla⁴⁾ deos'.

Ut in necromantea hostiae vel integrae vel e parte ignibus traduntur, ita in amatoria quoque magia animalium partes cremantur. Quarum in numero sunt habenda:

'ossa⁵⁾ ab ore rapta ieiunae canis', quae Canidia Hor. epod. V 23sq. comburi iubet.

Tamen aliquid interest inter hoc sacrificium atque ea animalium ossa quae ad inferos evocandos adhibentur. Quod facile perspicitur collatis reliquis rebus a Canidia eiusque ministris usurpatis (vs. 17sq.:

¹⁾ Vide supra p. 3.

²⁾ Nam puer terrae infossus (Hor. epod. V) non sacrificatur, ut *νεκροδαίμων* factus inserviat Canidiae (O. Crusius Mus. Rhen. XLIV 1889 p. 451, sed fame interimitur, ut medulla et aridum iecur (v. 37) praesto sint ad philtrum validissimum parandum, qua de re agam infra p. 26sq.

³⁾ v. Lucan. VI 577.

⁴⁾ v. supra p. 7 adn. 2.

⁵⁾ Vide Hor. Serm. I 8, 22; Ov. her. VI 89sq.; Lucan. VI 552sq.

‘iubet sepulcris¹⁾ caprificos erutas,
 iubet cupressus²⁾ funebres
 et uncta turpis ova ranae sanguine
 plumamque nocturnae strigis³⁾
 herbasque,⁴⁾ quas Iolcos atque Hiberia
 mittit venenorum ferax, . . .
 flammis aduri Colchicis’.

Quis est quin videat cremari illas res ad suffiendum?

Alterum suffimenti exemplum exhibetur Verg. ecl. VIII, 64sq., quo loco Amaryllis iubetur:

‘Effer aquam⁵⁾ et molli cinge haec altaria⁶⁾ vitta⁷⁾
 verbenasque⁸⁾ adole pingues et mascula⁹⁾ tura’.¹⁰⁾
 et vs. 82:

¹⁾ Omnia quae cum mortuis cohaerent magnam vim habent in arte magica. v. Lucan. VI 526; infra p. 42sqq.

²⁾ Verg. Aen. VI 216: ‘ferales . . . cupressos’. de ferali huius arboris vi v. Pauly-Wissowa IV, 1932sqq.

³⁾ Qui locus obversatus esse videtur Propertio qui III 6, 27sqq. dicit de philtris:

‘illum turgentis ranae portenta rubetae
 et lecta exsectis anguibus ossa trahunt
 et strigis inventae per busta iacentia plumae’.

de ranae sanguine v. Riess apud Pauly-Wiss. s. v. *Aberglaube* p. 70, 58sqq.

⁴⁾ v. vs. 67sq.; Lucan. VI 683sq.

⁵⁾ v. supra p. 8sq.

⁶⁾ Ib. vs. 105; Prop. I 1, 19sq.

⁷⁾ v. Prop. IV 6, 6; III 6, 30.

⁸⁾ v. Io. G. Lenz, *Botanik der alten Griechen und Römer*, Gothae 1859 p. 191sq.; Donat. Ter. Andr. IV 3, 11.

⁹⁾ Suspiceris hanc sexus significationem ad Venerem spectare, sed est vulgaris Graecorum distinctio, quod probatur inspectis locis his: Diosc. de m. m. I 81: *πρωτεύει δὲ ὁ ἄρσεν*, Alciplhr. II 4 p. 67 Hercher: *ιερεῖσαι καὶ λιβαριῶν ἄρσεν*, Lenz, l. s. p. 655. Plin. XII 62: ‘Graeci stagonian et atomum (masculam) appellant’, ubi *ἄρσενος* ‘non exsectus’ est ideoque masculus. idem sibi vult *ἄρσενος*: Pap. Parth. II 24sq.: *ἐπι[θν]ε δὲ ἐπι-ζαλούμενος λιβαριῶν ἄρσενος*, Pap. Par. 214sq.: *ἐπίθνε ἐπὶ θυμιαστρίων γήριον ἄρσενος λιβαριῶν σταγοριῶν*, ib. 1990sq., 3196: *λιβαριῶν ἄρσενος*, 907: *λιβαριῶν ἀρσενικόν*.

¹⁰⁾ Lenz, l. s., Lucan. VI 526, Pap. Parth. II 13 et 19sq., Pap. Lugd. J 395 p. 171, 2; 171, 18. Steingel, *Kultusaltert.*² p. 92.

‘Sparge molam ¹⁾ et fragiles incende bitumine ²⁾ laurus.’³⁾

Eundem ad finem usurpata esse videntur herbae atque venena, de quibus amata puella dicit Verg. ecl. VIII 95sq.:

‘Has herbas atque haec Ponto ⁴⁾ mihi lecta venena
ipse dedit Moeris’,

quibuscum conferas verba Nemesiani, qui Vergilium est imitatus ecl. IV 62sqq.:

‘Quid prodest, quod me pagani mater Amyntae
ter vittis, ⁵⁾ ter fronde sacra, ter ture ⁶⁾ vapore
incendens vivo crepitantes ⁷⁾ sulfure ⁸⁾ lauros
lustravit’

et vs. 69:

‘et mille ignotas Mycale circumtulit herbas’.

Addam etiam carminis quod Ciris inscribitur vs. 369sq.:

‘at nutrix, patula componens sulfura testa
narcissum casiamque ⁹⁾ herbas incendit olentes’

atque Ov. rem. 260:

‘nec fugiet vivo sulfure victus amor’.

Quibus ex locis cognoscas in amatoria arte magica suffimentum multo saepius esse adhibitum quam sacrificium animalium, ne dicam artis amatoriae magicae sacrificium tantum e suffitionibus, quod Graeci *ἐπιθρῦμα* vocant, constare, ut iam in Theocriti id. II, quod nullus illorum temporum poeta non novit. ¹⁰⁾

¹⁾ Serv. ad h. l.; Tib. I 5, 14; Theocr. II 18; supra p. 9 adn. 4.

²⁾ Hor. epod. V 82.

³⁾ Theocr. II 23sq.; Prop. II 28, 36; Nemesian. ecl. IV 65; Hirschfeld, l. s. p. 38 adn. 1; U. Kehr, quaest. magic. specimen, progr. Hadersleben 1884 p. 18; Riess apud Pauly-Wissowa s. v. *Aberglaube* 60, 19sqq.

⁴⁾ Vide Hor. epod. V 21sqq.

⁵⁾ Vide Verg. ecl. VIII 64 et supra p. 17 adn. 7.

⁶⁾ v. p. 17 adn. 10.

⁷⁾ v. Hirschfeld, l. s. p. 38.

⁸⁾ v. R. Wünsch, *Zur Ciris* v. 369—377 (Mus. Rhen. LVII 1902 p. 470); Lucian. dial. mer. IV 5: σὺ δὲ ὦ Ἄλι . . . τὸ θεῖον καὶ τὰ ἄλλα πάντα πρὸς τὴν ἐπρόδῳ εὐτροπέε.

⁹⁾ v. Wünsch, l. s. p. 471; addas Apul. apol. 32.

¹⁰⁾ Plin. n. h. XXVIII 19 Catullum et Vergilium e Theocrito sua mutuatos esse perspexit.

Si iam ad aliud magiae amatoriae elementum transire conamur, proximum non est, ut de carmine dicamus, sed *περὶ τῆς συμπαθείας*. Causa enim, quod tanti momenti amantibus est suffitio, ea est quod in amatoria arte magica cum suffimento est coniuncta ipsa amatorum persona ita quidem, ut eodem momento quo fiat suffimentum, accidat, ut amatus vel amata amore corripatur atque flagret eodem igne atque herbae venenaque flammis tradita.

Theocriti pharmaceutiarum ¹⁾ exemplum illustrissimum imitatus est Vergilius, cuius in ecloga VIII 82 Amaryllis iubetur laurum spargere, de qua domina dicit vs. 83:

‘Daphnis me malus urit, ego hanc in Daphnide laurum’.

Eandem ad rem ²⁾ usurpatur quodlibet limi ceraeque frustulum vs. 80sq.:

‘Limus ut hic durescit, et haec ut cera ³⁾ liquescit uno eodemque igni, sic nostro Daphnis amore’.

vel cereae imagines Hor. Serm. I 8, 32sq.:

‘Cerea suppliciter stabat servilibus ut quae iam peritura modis’.

ib. 43sq.:

‘imagine cerea

largior ⁴⁾ arserit ignis’.

Quod ut illustrem affero exemplum e papyris magicis desumptum, *ἀγωγήν ἐπὶ ζεύκτης ἐπιθυομένης* Pap. Par. 1496sq. ⁵⁾, imprimis 1528 sqq.: *καῦσον αὐτῆς τὰ σπλάγχνα, τὸ σιτήθους τὸ ἴππου . . . ἕως ἔλθῃ πρὸς ἐμὲ τὸν δεῖνα φιλοῦσά με*. Idem

¹⁾ II 10 *τῶν δὲ τιν ἐκ θεῶν κατοδίσσονται*. 18sq. *ἄλγιά τοι πρῶτον περὶ τάξεται· ἀλλ’ ἐτίτασσε Θεοικλή*. 21: *πάσθ’ ἄμα καὶ λέγε ταῦτα· τὸ Δέλφιδος δοτὶ πάσσω*.

²⁾ v. Lucian, dial. meretr. IV 5; Catalogum codicum astrologorum III (Bruxelles 1901) cod. Mediol. 17, p. 43, 5: *πέφωρε ἐν τῷ περὶ* et p. 45, 5: *πέφωρε ἐν γλωγί*.

³⁾ Theocr. II 28sq.; Hor. epod. XVII 76.

⁴⁾ v. Hirschfeld, l. s. p. 38 adn. 2; U. Kehr, quaest. magic. specim. p. 18 adn. 6.

⁵⁾ Quod praescriptum fusius explanatum est ab Ernesto Kuhnert, *Feuerzauber* (Mus. Rhen. II, 1894), qui p. 55 affert similem formulam magicam Hohenfurti in silva Bohemica usurpatam (*Zeitschrift f. Deutsches Altertum* XXXV 1891 p. 251).

legitur in defixione quadam amatoria Hadrumeti reperta (Def. tab. Attic. praef. XXVI vs. 17sq.): 'amore et desiderio meo uratur, huius spiritus et cor comburatur'.

Ad hanc sympathicam¹⁾ ut ita dicam magiam est adnumerandus usus effigiei liciis implicatae, ut amati mens amore implicaretur.

Verg. ecl. VIII 73sq. dicit Amaryllidis domina:

'Terna²⁾ tibi haec primum triplici diversa colore³⁾
licia circumdo⁴⁾ terque haec altaria circum⁵⁾
effigiem duco.'

Aeque atque imaginem⁶⁾ saepissime usurpari rhombum⁷⁾ cognoscas ex Hor. epod. XVII 6sq., quo loco poeta precatur:

¹⁾ v. Agrippa ab Nettlesheim, de occulta philos. II cap. 49: 'dicunt enim, quod, quatenus imaginem operarii ipsam imaginem afficiunt, eatenus illam similes passiones inferre his, quibus adscriptae sunt, prout illud animus operantis dictaverit'. Debeo hunc locum Ernesto Kuhnert, (loco p. 19 adn. 5 citato p. 43 adn. 4); conferas etiam Riessium, s. v. *Aberglaube* 36, 5sqq.

²⁾ Vide Ciris carminis vs. 370sq.: 'Terque novena ligans triplici diversa colore | fila'; de filiis magicis dixerunt Hirschfeld, l. s. p. 43 adn. 4; Th. Zachariae, *Wiener Ztschr. f. Kunde des Morgenl.* XVII 1903 p. 217. De reliquis videas M. C. Sutphen, *Magic in Theokritos and Vergil, Studies in honour of Basil L. Gildersleeve, Baltimore* 1902 p. 320sq.; Wünsch, *Zur Ciris* v. 369—377, *Mus. Rhen.* LVII 1902 p. 468sqq.; W. Warde Fowler, *The Number Twentyscven in Roman Ritual, Classic. Review* XVI 1902 p. 211sq.; W. H. Roscher, *Abh. der phil. hist. Cl. der Sächs. Ges. d. W.* XXI 1903 IV 87.

³⁾ v. quae Servius ad hunc locum adnotat; praeterea Pap. Par. 330sq.; Grimm, *D. Myth.*⁴ I 982sq., III p. 344sq.; Riess, s. v. *Aberglaube* 33, 66sqq.; Kuhnert, l. s. p. 45 adn. 5. — Hor. serm. I 8, 49sq. commemorat 'incantata vincula' a Canidia eiusque ministra usurpata.

⁴⁾ Sutphen, l. s. p. 324sq.; Zachariae, l. s.

⁵⁾ Effigies circum altaria ducitur (Sutphen, l. s. p. 320 adn. 8; Wuttke-Meyer, *Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart* p. 184sq.), non vero in altaribus ponitur (H. Hubert, s. v. *Magia, Dictionnaire des antiquités* p. 1517).

⁶⁾ v. R. Wünsch, *Eine antike Racheuppe*, *Philol.* LXI 1902 p. 26sqq.; S. Fraenkel, *Ztschr. des Ver. f. Volkskunde in Berlin* 1903 p. 440sq.

⁷⁾ Cuius de usu docuerunt: D. Tiedemann, dissertatio quae fuerit artium magiarum origo, Marburg. 1787 p. 69; C. A. Boettiger, *Ideen zur Kunstmythologie* I p. 69 adn. 1; O. Jahn, *Sitzungsberichte der Sächs.*

‘Canidia parce vocibus tandem sacris
citumque retro solve, solve¹⁾ turbinem.’

Apud Propertium (III 6, 26) queritur amata de amato, quod
‘staminea rhombi ducitur ille rota’.

Eiusdem rei peritam Ovidius nobis fingit Dipsam, am.
I 8, 7 sq.:

‘Scit bene, . . . quid torto concita rhombo
licia . . . valea(n)t.’

Quibus locis asseram quae Lucanus de magis Thessalis
dicit VI 458 sqq.:

‘Quos non concordia mixti
alligat ulla tori blandaeque potentia formae,
traxerunt torti magica vertigine filii’.

Quibus devinctionibus amatoriiis sunt adnumeranda, quae
Ovidius (her. VI 91 sq.) narrat de Medea, Iasonis absentis
simulacra cerea devovente:

‘Et miserum tenuis in iecur²⁾ urget acus³⁾,
cui loco conferas quae leguntur apud eundem Ovidium, am.
III 7, 29 sq.:

‘Sagave poenicea defixit nomina⁴⁾ cera
et medium tenuis in iecur egit acus’

quo loco nomina poetae defiguntur, quod non mirum est
nobis reputantibus, quam anguste apud veteres cum suo quis-
que cohaeserit nomine.⁵⁾ Manifesto eandem ad defixionem

Ges. der Wiss. phil.-hist. Cl. 1854 p. 255 sqq. — ὁ ζόμβος etiam papyris
magicis non deest: Pap. Par. 2296, 2336. Videas etiam Hubert s. v.
Magia p. 1517 adn. 2.

¹⁾ v. Hor. carm. I 27, 21 sq., epod. V 71; Tib. I 2, 59 sq., I 9, 83;
Riess, *Mus. Rhen.* XLVIII 1893 p. 310.

²⁾ Iecur libidinis sedes, v. infra p. 27 adn. 1.

³⁾ v. Kehr, quaest. magic. specim. p. 13 adn. 1: ‘Habes similia
apud Schoenwerthium *aus der Oberpfalz, Sitten und Sagen* I p. 127,
qui e populi fama haec memorat: *das betrogene Mädchen sticht um Mitternacht
in eine unter Beschwörungen angezündete Kerze einige Nadeln und spricht:
„ich stech das Licht, ich stech das Licht, ich stech das Herz, das ich liebe“.*

⁴⁾ Item devovetur τὸ ὄνομα τῆς ἀγορεύουσας Pap. Par. 316; in diris
plumbo mandatis (*Mus. Rhen.* LVIII 1903 p. 159 n. 5 B 5) legisse se
affirmat Wuenschius ‘neca illa nom[ina]. v. A. Dieterich, *Mithrasliturgie*
Lips. 1903 p. 118 sqq.

⁵⁾ v. Fr. Giesebrecht, *Die alttestamentl. Schätzung des Gottesnamens*

spectat Ovidius, cum eiusdem carminis versu 79 amatam fingit interrogantem:

‘te traiectis Aeaea venefica lanis

devovet’,

quo in versu cogitatur de effigie cerea¹⁾ laneis licis circumdata, licis acu vel simili instrumento traiectis, quae res est hoc tantum loco, quantum scio, ad defixionem²⁾ faciendam usurpata. De actione ipsa optime edocebimur exemplo hoc, quod integrum apponere licet, e Papyro Parisina vs. 2943 sqq. deprompto:

Ἀγωγὴ ἀγροπηννημῆ. λαβὼν νυκτερίδος³⁾
 ὀφθαλμοὺς ζῶσαν ἀτὴν ἀπόλυσον καὶ λαβὼν
 στατίον ὠμὸν ἢ κροτὸν ἄπυρον πλάσσον νυ- 2945 W
 νάριον καὶ τὸν δεξιὸν ὀφθαλμὸν τῆς νυκτε-
 ρίδος εἰς τὸν δεξιὸν ὀφθαλμὸν τοῦ κναρῖου ἔν-
 θεος καὶ τὸν ἐδώνυμον ὁμοίως εἰς τὸν ἐδώνυμον
 καὶ λαβὼν βελόνην, διείρων τὴν οὐσίαν⁴⁾
 εἰς ἀτὴν τὴν βελόνην,⁵⁾ διείρων διὰ τῶν ὀφθαλ- 2950 W
 μῶν τοῦ κναρῖου, ἵνα ἡ οὐσία φραίνεται, καὶ βά-
 10 λε αὐτὸ εἰς κωθώνιον καινὸν καὶ πιτταζίσας⁶⁾

P = papyrus, W = Wessely, K = Kenyon. compendia a Wesselio optime soluta non adnotavi.

vs. 2 ζῶσαν P, ζῶσαν W uen sch ius coll. Luc. VI 679 ‘viventis ... colubrae.’

und ihre religionsgeschichtliche Bedeutung, Regimont. 1901 p. 74: *Eins dieser vielen Mittel, einen Menschen zu treffen, ist auch sein Name, er ist ein untrennbarer Teil des Menschen. so dass was mit dem Namen geschieht auch dem Menschen wiederführt.*

¹⁾ Nam lanæ effigies (Hor. serm. I 8, 30sq.). ‘quæ poenis compesceret inferiorem (ceream imaginem)’ plane aliam ad rem est ficta: quod ut satis explanatum relinquo a viris doctissimis E. Riess, Mus. Rhen. XLVIII 1893 p. 307sq. atque E. Kuhnert, Mus. Rhen. 1894 p. 37sq.

²⁾ Lana magicum effectum promoveri docet Kehr, l. s. p. 12 adn. 7. Kiessling ad Hor. serm. I 8, 30 adnotat: *Wolle besitzt unlösbar bindende Kraft.* v. Dielsium, *Sybillinische Blätter* p. 69sq.

³⁾ Pap. Lugd. J 384 XI, 26, Dieterich, Pap. mag. p. 785 adn. 10. Pap. mus. Brit. CXXI 718; Riess, s. v. *Aberglaube* 70, 42—49. Wuttke-Meyer in indice s. v. *Fledermaus*.

⁴⁾ de hac voce v. Kuhnert, Mus. Rhen. II 1894 p. 45 adn. 6 et p. 47.

⁵⁾ v. eiusdem papyri versum 321.

⁶⁾ *Πιτταζίσας* est ἀπαξ λεγόμενον.

- αὐτὸ σφράγισον αὐτὸ ἰδίῳ δακτυλίῳ, ἔχων
 χορκοδείλους ἀντικεφάλους αὐτοῖς καὶ κατὰ-
 θου αὐτὸ εἰς τρίοδον σιμειωσάμενος, ἵνα, 2955 W
 ἂν θέλῃς αὐτὸ ἀρεῖν, ἐρῆς. λόγος ὁ γραφόμενος εἰς τὸ πιπιάζιον·
- 15 Ἐξορζίζω σε τρίς κατὰ τῆς Ἐξάτης
 φορ φορ βα βα βω φω βωρ βα, ἵνα ἀπο-
 βάλῃται τὸ πριονὸν ἢ δεῖνα ἐν τῷ ὄφθαλμῷ ἢ καὶ
 ἀγρυπνῆ, κατὰ νοῦν μηδένα ἔχουσα, εἰ μὴ 2960 W
 ἐμὲ τὸν δεῖνα μόνον. Ἐξορζίζω σε κατὰ τῆς κόρης·
- 20 Τριοδίτιδος γενομένης ἴτ' ἔστιν ἄλη-
 θῆς ἢ μήτηρ Πλούτου¹⁾. ἐθέλεις φορβεα
 Βριμῷ²⁾ νηρηα τοδαμων βριμων σεδνα·
 δαρδαρ· πανοπαια ιωτη· ποίρσον τὴν δεῖνα 2965 W
 ἀγρυπνοῦσάν μοι διὰ παντός.

vs. 12 χορκοδείλους P. vs. 15 τρίς καδεκατης εκατης P. quae L. Deubner, de incubatione p. 40 recte emendavit in τρίς κατὰ τῆς Ἐξάτης; quod coniecerat Wessely *Mitteilungen der Papyrussammlung Erzherzog Rainer* V 1889 20. est abiciendum. vs. 21 τ . . . του P, unde Πλούτου W uen s ch. vs. 23 ιωπη W prius; ιωτη idem prgr. p. 17. vs. 24 με P. sed vide pap. Mus. Brit. CXXI 383 W (375 K) ἀγρυπνείτω μοι, unde correxi.

Ut summam horum versuum proferam, paucis verbis comprehendam quod praecipitur: catelli imagini farinaceae vel cereae sunt infigendi vesperilionis oculi et acu transfigendi, ut devovenda et oculorum splendorem perdat neve alius hominis recordetur nisi defigentis. Eiusdem generis exemplum alterum quoniam a Kuhnertio (Mus. Rhen. IL 1894 p. 45 sqq.) est allatum, non iam repetam, sed lectorem ad Kuhnertii dissertationem relego.

Summi autem momenti est id quod iam supra (p. 21) monuimus in amatoria arte magica, ut devovendi vel devovendae nomen quibuslibet rebus inscriptum defigatur. Omissis versibus

¹⁾ De Pluti matre quae vulgo fertur v. Preller-Robert, *Griech. Myth.* I p. 767 adn. 5.

²⁾ v. Apoll. Rh. III. 1211 et 861 sq.; Lycophr. 1175 sq.; latere fortasse hoc loco. licet verba distorta sint. symbolum illud Eleusinium, de quo ultimus egit A. Dieterich, *Eine Mithrasliturgie* p. 213 ἔτερε πότνια κοῖρον Βριμῷ Βριμών monet W uen s ch ius, qui idem animum advertit ad τὴν Κόρην μήτερον opinionem apud veteres Graecos minime vulgarem.

papyri Lugdunensis alterius iam a Dieterichio (Abraxas 192, 9 sqq.) emendatis inspiciamus praecepta servata papyro Mus. Brit. CXXI 309 W (= 300 K) sqq.:

Ἀγώγιμον ἀθωρόν. λαβὼν ὄστρακον θαλάσσιον γράφει τὰ ἄγια
 ὀνόματα διὰ αἵματος ὀνίου μέλανος. λόγος· ἐξορκίζω σε 310 W
 ὄστρακε κατὰ τῆς πικρᾶς Ἀνάγκης μασκελλι λόγος¹⁾ καὶ κατὰ
 τῶν <ἐπὶ τῶν> τιμωριῶν τεταγμένων λακι λακι ω λακι μου
 5 μου κίλα κίλα μου ιωρ μουωρ μουθρα μαξθα
 μουσαθα ἄξον τὴν δεῖνα τῆς δεῖνα (κοινὸν²⁾ ὅ τι μὴ ταραμείνατε
 ἀλλ' ἄξον αὐτὴν οὐχ συχ χαννα μου χλιμαλχα 315 W
 μαντωρ μουρκανα μουλιθα· μαλθαλιμου ιη ιη ιν
 ιν αιη αιη νου αιη αιη αιη αωα αωα αωα ιαω ωαι
 10 ωαι αιω ωαι ιωα ιαω ωαι ἄξον τὴν δεῖνα κοινὸν βανιακ
 ἐν ταύρω ἢ κριῶ ἢ ταύρω³⁾ καὶ κοι(νὰ) ὅσα θέλεις.

vs. 1 θαλασσιον K. vs. 2 ονιον μελανου P ὄνον μέλανος W. sed ὀνίος
 piscis est, Ath. VII p. 320 c. vs. 4—10 verba magica inter se distincta K.
 vs. 4 <ἐπὶ τῶν> add. Wuenschius. vs. 6 post ὅ τι suppleas θέλεις.
 vs. 9 semel αιη omis. W. vs. 10 ιω ωαι αξον et βανια W, corr. K. vs. 11
 κριω P κριῶ scripsi; v. vs. 303 W (295 K).

Similia leguntur in eadem papyro vs. 475 W (467 K) sqq.:

Λαβὼν ὄστρακον ἀπὸ θαλάσσης ζωγράφησον εἰς αὐτὸ
 ζιμρνομέλανι τὸ ἐποκείμενον ζῳδιον Τεφρονιαζὸν⁴⁾ καὶ κέκλω
 αὐτοῦ τὰ ὀνόματα καὶ βάλε εἰς ἐποκασιτριον βαλανείου·⁵⁾ ὅταν δὲ
 βάλῃς δίδωκε λέγων ταῦτα τὰ ἐν κέκλω ἐγγεγραμμένα
 5 καὶ οὐ ἄγε μοι τὴν δεῖνα ἢ δεῖνα ἐν τῇ σήμερον ἡμέρᾳ ἀπὸ τῆς ἄρι
 ὥρας καιομένην τὴν ψυχὴν καὶ τὴν καρδίαν, ταχὺ ταχύ,⁶⁾ 480 W

¹⁾ λόγος hoc loco est 'et reliqua adiuratio'. quae qualis fuerit, videmus
 apud Wuenschium, *Sethianische Verfluchungstafeln aus Rom*, Lips. 1898
 p. 94.

²⁾ De hac voce vide E. Kuhnert, *Mus. Rhen. IL 1894 p. 52 adn. 5.*

³⁾ Nomina siderum in quibus ea praxis efficacissima est.

⁴⁾ Hoc animal delineatum est in tabellis devotoriis Romanis, v. Wuenschium, l. s. p. 16 al.

⁵⁾ v. H. Hubert, l. s. p. 1511: *les démons balnéaires sont chargés d'expliquer l'effet des tablettes magiques déposées dans les bains* (Eunap. in Porphyr. p. 10; Greg. Nyss. v. Greg. Thaum. p. 308; Psellus *περὶ ἐνεργ. δαμ. éd.* Boissonade p. 21 n. 2). Vide ibidem p. 1507 adn. 24.

⁶⁾ v. Fr. Adami, de poetis scaenicis Graecis hymnorum sacrorum imitatoribus, *Fleckeis. annal. suppl. XXVI 1900 p. 220 adn. 3.*

ῥῖδη ῥῖδη. ἔστιν δὲ τὸ θεώρημα τὸ ἐποκείμενον. διάζων δὲ
τὸν λόγον τὴν ἀ[ρ]χὴν τοσοῦτος· αἰχρονω χι σι : εἰριν αρεμιν :
εν τρη ταιν : φρου : τωμζτω : μνησιεθων : Ὅσιρι : ενα . . ωθ :

10 ψαρον : λαμψουωρ : ιεον : ιω : ιω : αι : ηι : ει : αι : ει : αω : ἀγαγέ
μοι τὴν δεῖνα τῆς δεῖνα καὶ τὰ λοιπά. ἔστιν δὲ τὸ ζώδιον : προ
κείμενον 485 W

vs. 4 λέγον τα vel λέγοιτα P λέγων τὰ ὀνόματα coni. W τα delevi.
vs. 5 ημερας P quod corrigendum est. vs. 8 αναζον ωκησι : εἰρινωρεμιν K.
vs. 11 προ ενον P, quod explevi.

et ibidem vs. 470 W (462 K) sqq.:

Φίλτρον κάλλιστον. ἐπίγραψον ἐπὶ λάμιναν κασιτερίνην τοὺς
χαρακτῆρας
καὶ τὰ ὀνόματα καὶ οὐσιάσας οἶα δὲ πτε οὐσία ἔλιζον καὶ βάλει
εἰς θάλασσαν.¹⁾ οἱ δὲ χαρακτῆρες οἷδε sequuntur signa magica
ιχαναρμενθω· χασαρ· ποιήσατε τὴν δεῖνα γιλιέν ἐμὲ (κοινόν).

vs. 2 θροισας K perperam.

Sed a magorum praescriptis redeamus ad poetarum carmina. Devotionis amatoriae exemplum exhibetur a Vergilio ecl. VIII 91 sqq., ubi Amaryllidis domina dicit:

‘Has olim exuvias²⁾ mihi perfidus ille reliquit
pignora cara sui, quae nunc ego limine³⁾ in ipso,

¹⁾ v. W uenschium, Def. tab. Attic. IV adn. 6, ubi commemoratur veterum opinio per lacum aut aquam esse Orci introitum. Addas Prop. IV 1, 106. Qui proxime in papyro antecedunt versus 467—469 W (459—461 K) sunt magici praecepti fragmenta, quibus nihil dignum quod proferatur exhibetur.

²⁾ v. Eurip. Hippol. 513 sqq.: δεῖ δ' εἰς ἐκείνον δέ τι τοῦ ποθομένου ημεστον, ἢ λόγον (πλόρον coni. Wilamowitzius) τιν' ἢ πέπλων ἄπο λαβεῖν. Theoc. II 53 τοῖτ' ἀπὸ τᾶς γλαίρας τὸ κρόσπεδον ὤλεσε Λέλιος. Lucian. dial. mer. IV 4: δεῖσαι δὲ τι αὐτοῦ τοῦ ἀνδρός εἶναι, οἷον ἱμάτια ἢ κρηπίδας ἢ ὀλίγας τῶν τοιχῶν. Apul. met. III 16.

³⁾ Falso O. Crusius (Mus. Rhen. LI 1896 p. 549) hunc morem solum Romanum esse contendit. Videas Wuttke-Meyer, l. s. p. 367: will man recht häufigen Besuch des Geliebten, so reisst man ihm heimlich ein Haar aus und steckt es unter die eigene Thürschwelle, oder in den Thürpfosten (Böhmen); der Mensch wird zu dem eigenen hingezogen; W uenschius, Defix. tabell. Attic. XXX adn. 1. Riessius, s. v. Aberglaube 34. 39 sqq.; vide etiam Pap. Lugd. J 384 III 28 sqq.

terra, ¹⁾ tibi mando ²⁾: debent haec pignora Daphnim.

Quibus magiae amatoriae actionibus, quae adhibentur ad absentes devovendos, liceat addere medicamina illa hominibus amatis ipsis ad amorem movendum data: *potionem* dico amatoriam, apud omnes fere gentes frequentissimam vulgatissimamque, ³⁾ quam *qίλτρον* Graeci nominabant. atque hac in re materiam ita instituamus, ut dispiciamus, quibus viis rationibusque paretur.

Omnium efficacissima est potio, quae continet partes ex corpore eius qui vel quae amat desumptas, e. g. crinem ungues sudorem sanguinem. ⁴⁾ Cuius generis exemplum plane congruum illorum temporum poetae non praebent, tamen simile quid Horatius, qui Canidiam desiderii pocula temperandi ⁵⁾ peritissimam depingit epod. V, quo 'inpube corpus' ⁶⁾ pueri ⁷⁾ terrae infossum fame ⁸⁾ interimitur a sagis, ut medulla et aridum

¹⁾ Wuenschius, l. s. IV.

²⁾ Devovendi verbum est, Wuenschius, l. s. XXIX.

³⁾ Wuttke-Meyer, l. s. 365. Hic addas praeceptum quod desumpsit e libro illo magico qui inscribitur *Der wahrhaftige feurige Drache* Colon. 1725 p. 103: *Jemanden Liebe anzuthun. Diess ist ein probat Mittel, so ein Italiencr zu oftmalen angewendet so dass er dadurch die Weibsleute fast nährisch machte. Nimm ein Scheermesser, damit schneide von den Nägeln deines Fusses und deiner Hand ein wenig ab, sodann schneid etlich Haar von deinem Bart und Haupte. Dies alles brenne wohl zu Pulver und streue der Person, der du Liebe einflößen willst, ein wenig in's Essen oder Getränk; die Person muss dich nun lieben, und wenn sie dir gleich vorher todtfeind gewesen.*

⁴⁾ Wuttke-Meyer, ibidem.

⁵⁾ Vide epod. XVII 61 et 80.

⁶⁾ vs. 13; praematura violentaque morte interemptis eximiam vim magicam inesse credebant, quod dilucide Lobeck, *Aglaopham.* I 223 adn. e. Dieterich, pap. mag. p. 792 adn. I alii demonstraverunt.

⁷⁾ putare velim pueri non puellae corpus esse adhibitum a magis de industria quia genus masculinum in magia praevalebat; eiusdem horridae superstitionis exemplum est CIL VI 19747. inspicias praeterea Löwenstimmiun, *Aberglaube und Strafrecht*, Berol. 1897 p. 123 sq.

⁸⁾ vs. 33 sq.: 'Longo die bis terque mutatae dapis | iuemoni spectaculo.' Intellegere non possum, quibus causis permotus Lucianus Müller in commentario a. 1900 edito dicere potuerit p. 433: *Dass der Knabe nicht durch Hunger stirbt, sondern durch Mordwaffen erhellt aus vs. 91 sq.* Quis audeat hoc demonstrare ex huius loci verbis: 'Ubi perire iussus exspiravero, nocturnus occurram furor?' Müller ipse eadem pagina contra se

iecur' ¹⁾ inserviant ad 'amoris poculum' ²⁾ efficacissimum ³⁾ parandum.

Praeter res ex humano corpore desumptas amoris potionibus miscentur animalium partes. Ex pulmone ranae sive rubetae, quam Graeci *σαύρα* vocant, philtra componebantur ⁴⁾: Theocr. II 58 (Simaetha):

σαύραν τοι τρίψασα ποτὸν καὶ δὸν αἴριον οἰσῶ.

Prop. III 6, 27 sq.:

'illum turgentis ranae portenta rubetae ⁵⁾
et lecta exectis anguibus ⁶⁾ ossa trahunt.'

pugnat interpretando versum 37 verbis his: *Hier steht exesa wie dann aridum zugleich als Folge des Verhungerns und der Tantalusqualen des Knaben.* Gesnerus ad h. l. adnotat: 'Credebant hae maleficae desiderium cibi et potus medullae iecorique miselli pueri inhaerens ad amorem facturum'. Peerlkamp. ed. 1862: 'Veneficae aridam medullam et aridum iecur ex corpore necati fame pueri exsectam, sumptam, colligebant. Urebatur puer siti et fame usque ad imas medullas. Iste ardor in medullis mortui arefactis remanere putatur.'

¹⁾ vs. 37. iecur libidinis sedes libidinem excitare potest, v. Kiesslingii adnotationem; de iecoris usu magico v. Löwenstimmium, l. s. p. 109; 111 sq.; 125 adn. 2; L. Blau, *Das altjüdische Zauberwesen*, Budap. 1898 p. 80 adn. 4.

²⁾ vs. 38.

³⁾ vs. 77 sq.: 'Maius parabo, maius infundam tibi fastidienti poculum.'

⁴⁾ v. Hirschfeldium, l. s. p. 42 adn. 6; Laev. fr. X M = Apul. apol. 30 extr.

⁵⁾ vide supra p. 17 adn. 3. Plin. n. h. XXXII 51: 'mira de iis (rubetis) certatim tradunt auctores. . . ossiculo . . . amorem concitari et iurgia addito in potionem, venerem adalligato stimulari'. Grimm, *D. Myth.* ⁴ II p. 983 affert Bonaventurae centiloquium 1, 29 (opp. ed. venet. 5, 130): 'maleficium est peritia, per quam mulieres faciunt aliquas ligaturas in damnum vel in commodum alicuius. ut de crista galli et de rana.' Videas etiam Cic. de divin. I 15; Hor. epod. V 19; Riessium, s. v. *Aberglaube* p. 70. 57 sqq.

⁶⁾ Rothsteinus ad hunc locum adnotat: *die Schlange, die die Zauberin seciert, um die Knochen als Zaubermittel zu benutzen, vertritt die zauberkräftigen Mächte der Erdtiefe; bei Horaz sat. I 8. 82 vergraben die Zauberinnen lupi barbam variae cum dente colubrae, und für Medeas Verjüngungstrank bei Or. met. VII 272 wird neben vielen anderen Dingen squamea Cinyphii tenuis membrana chelydri verwendet.*

Saepius tamquam huius potionis elementum occurrit τὸ ἵππομανές¹⁾ quod quid sit trifariam explicatur:

‘Ac primum quidem hoc vocabulo humor ex equae, ubi Veneris stimulis incaluit, locis eliquatus intellegitur.’²⁾ hoc fecit Vergilius in georg. III 280 sqq.:

‘hic demum hippomanes vero quod nomine dicunt
pastores, lentum destillat ab inguine virus,
hippomanes, quod saepe malae legere novercae
miscueruntque herbas et non innoxia verba.’

et Tibullus II 4, 57 sq.:

‘et quod, ubi indomitis gregibus Venus afflat amores,
hippomanes cupidae stillat ab inguine equae.’

Prop. IV 5, 18: ‘hippomanes, fetae semina equae.’

Ov. am. I 8, 8: ‘virus amantis equae.’

Ov. rem. 38: ‘nocens³⁾ virus amantis equae.’

Aliis locis τὸ ἵππομανές significat carunculam, quae in fronte pulli modo editi innata ab equa devoratur.

Verg. Aen. IV 515 sq.:

‘Quaeritur et nascentis equi de fronte revolsus
et matri praereptus amor.’

Ov. a. a. II 99 sq.:

‘Fallitur, Haëmonias siquis decurrit ad artes
datque, quod a teneri fronte revellit equi.’

Lucan. VI 454 sqq.:

‘Nec noxia tantum
pecula proficiunt aut cum turgentia suco
frontis amaturae subducunt pignora fetae.’

Denique herba est equabus rabiem suscitans, quam primus Theocritus⁴⁾ commemoravit, sed poetae Romani hoc Theocriti inventum non receperunt. Iam vero, cum sermo nos deduxerit

¹⁾ v. Laev. fr. X M = Apul. apol. 30 extr.: ‘hinnientium dulcedines’.

²⁾ Sic U. Kehr, l. s. p. 18; vide praeterea P. Brandt in editione artis amatoriae Ovidianae (Lipsiae 1902) ad v. II 100 app.

³⁾ Nocere proprium verbum rei magicæ esse monet L. Dissen ad Tib. I 8, 23 ‘quid queror heu misero carmen nocuisse, quid herbas?’

⁴⁾ II 48:

*ἵππομανές γυνήρ ἐστι παρ’ Ἀρκάσι· τῶ δ’ ἐπὶ πᾶσι
καὶ πόλοι μάλιστα.*

ad herbae commemorationem, de herbis magicis¹⁾ fusius loquamur. Saepissime eae apud Romanorum poetas occurrunt.

Tibullus maestus rogat Marathum I 8, 17 sq.:
 ‘num te pallentibus herbis
 devovit tacito tempore noctis anus?’

Cynthiam nobis fingit Propertius metu affectam, ne aemula herbis poetae amorem a se averterit. itaque queritur III 6, 25:
 ‘non me moribus illa, sed herbis improba vicit’.

Idem poeta umbram amatae acerbius facit dicentem IV 7, 71 sq.:

‘tibi nunc mandata damus, si forte movebis,
 si te non totum Chloridos herba tenet.’

Ovidius (med. 35 sq.) explicat se amore puellarum, quarum facies²⁾ atque forma bene sunt cultae inflammatum esse potius quam coactum

‘fortibus herbis,
 quas maga terribili subsecat arte manus.’

ib. 37 sq. puellas adhortatur:

‘nec vos graminibus, nec mixto credite succo.’

iterumque monet a. a. II 105 sq.:

‘nec data profuerint pallentia philtrea³⁾ puellis:
 philtrea nocent⁴⁾ animis vimque furoris⁵⁾ habent.’

Herbae eodem quo ad amorem concitandum modo ad amorem solvendum quoque adhibebantur. Tibullus rebus amatoriis magicis maxime in carminibus obnoxius affirmat his ipsis verbis de maga I 2, 59 sq.:

‘Haec eadem se dixit amores
 cantibus aut herbis⁶⁾ solvere posse meos.’

quibus versibus opponam

¹⁾ De vi certarum herbarum magica videas Hirschfeldium, l. s. p. 42.

²⁾ v. Tib. I 8, 24: ‘forma nihil magicis utitur auxiliis’.

³⁾ Schol. in Theocr. II 1 *φίλτρα* τὰ πρὸς γάμον ἀτρέστον γάρμακα.

⁴⁾ v. supra p. 28 adn. 3.

⁵⁾ Memineris Lucillum atque Lucretium poetam poculis amatoriis ut putabant dementes esse factos. v. Hirschfeldium, l. s. p. 17. Simile quid Suet. Calig. 50 et Joseph. ant. XIX 2, 4 de Caligula referunt.

⁶⁾ Saepius coniuncta ‘carmina et herbas’ legis; v. Kehrium, l.

Prop. II 4, 17 sq.:

‘non hic herba valet, non hic nocturna Cytaeis
non Perimedeeae gramina cocta manus.’

quo loco poeta herbis vim, qua possit sanari i. e. amore liberari.¹⁾ inesse plane negat. eodemque modo dicit II 1, 51 sqq.:

‘Seu mihi sunt tangenda novercae pocula Phaedrae
pocula privigno non nocitura suo,
seu mihi Circaeο pereundum est gramine, sive
Colchis Iolciacis urat ahena focis.’

Poeta longe Roma absens queritur (I 12, 9 sq.), quam celeriter in Cynthiae oblivionem venerit, atque dubitans num deo an magae sit invidia factum interrogat:

‘Num me deus obruit? an quae
lecta Prometheis dividit herba iugis?’

Ad amorem et excitandum et solvendum venena nimirum adhibentur: hoc vocabulo potiones amatoriae vocabantur ab eis, quibus nocebant. quod non semper ita fuisse demonstravit Franciscus Skutsch²⁾, qui ex voculae *venenum* veriloquio conclusit ea ‘nihil aliud ab initio fuisse, nisi medicamenta vel venustatis vel amoris incremento inservientia.’

Exempla afferam Hor. epod. V 61 sq.:

‘Quid accidit? Cur dira barbarae minus
venena Medeeae valent?’

Tib. II 4, 55 sqq.:

‘quidquid habet Circe, quidquid Medea veneni,
quidquid et herbarum Thessala terra gerit...
mille alias herbas misceat illa, bibam’

atque Ov. am. III 7, 27 sq.:

‘num mea Thessalico languent devota veneno
corpora?’

s. p. 17 adn. 3; facile loci ibi allati possunt augeri v. g. his: Verg. georg. III 283; Tib. I 8, 17 et 23.

¹⁾ Prop. III 24, 9 commemorat mala amatoriae ‘quae mihi non patrii poterant avertere amici’.

²⁾ Commentationis, quam scripsit ‘de nominibus Latinis suffixi NO ope formati’ p. 9. Vide etiam P. Huvelin, *la notion de l’iniuria dans le très ancien droit romain*, *Annales de l’université de Lyon* 1903, p. 64 adn. 3.

Expedita tali modo poetarum memoria restat ut addamus papyrorum magicarum praecepta, quibus edoceamur amoris potiones similem in modum componi atque in illorum poetarum carminibus.

Ac primum quidem breviter commemorem ad amorem solvendum nobis tradi praecepta tria, quae iam satis emendate edita sunt ab A. Dieterich. cum his remediis amoris nihil novi edoceamur, non est cur exscribantur; sunt autem haec: Pap. Lugd. J 384, XI 15 sqq. et XV 25 sqq.; Pap. Lugd. J 395 p. 188, 1 sqq.

Item ab eodem viro docto iam explanata est descriptio quaedam potionis, qua cupidio excitetur. pap. J 395 VIII 8 sq. p. 192:

*φιλιτρον πότιμον· λαβὼν σφηγαλέοντας τοὺς
ἐν τῇ ἀράχῃ, λειώσας ἐπὶ πότιον δὸς πιεῖν.*

Sed haec minora sunt. Transgrediamur iam ad maiora.

Φίλιτρον ποίσιον tradit pap. mus. Brit. CXXI 393 W

(385 K) sqq.:

*Ποίημα καλόν. ἐπὶ ποιηρίου λέγε ἐπιτάκις καινωπι . . . τροτη
ρωδοχ . . . ι καιψας ερεκιν ποθηξας ερατεν
μορφος χαρις φαρμενι εισω βουβαστι ποθωπι 395 W
ἐξορκίζω ἑμαῖς ἄγια ὀνόματα τῆς Κύριδος, ὅπως
ἐὰν κατάρβατε εἰς τὰ σπλάγγνα τῆς δεῖνα ἢ δεῖνα ποιῆσαι ὁ
φιλοῦσαν (ζοινόν).*

vs. 1 sqq. καινωπι . . . ροτη ρωδοχ . . . καιψας ερεκιν παθηξας ερατεν
μορφος χαρις φαρμενι εισω βουβαστι ποθωπι K. fortasse fragmenta hymni sunt
in Venerem dicti. ὁ καταρβατε P καιάρβητε W. at vide eiusdem papyri vs. 314
(= 305 K) μὴ παραμείνατε. σπλαγγα P. ποιρας P, ποιῆσαι W. φιλ' P,
φιλεν W, φιλοῦσαν ego.

Cui praecepto asseram eiusdem papyri versus 709 W
(643 K) sqq.:

*Ποίημα λίαν θανμιστόν. λόγος λεγόμενος εἰς τὸ ποιήριον· λέγε
ἐπιτάκις.
σὺ εἰ οἶνος οὐκ εἰ οἶνος ἀλλ' ἢ κεφαλὴ τῆς Ἰθιγῆς, 710 W
σὶ εἰ οἶνος οὐκ εἰ οἶνος ἀλλὰ τὰ σπλάγγνα τοῦ Ὀσίρωος
τὰ σπλάγγνα τοῦ Ἰάω παεροβιθ: — σεμεισίλαμ¹⁾
ωσω ἢ παταχναι αια καιαναγας ἀβλαναθανάλβα 5*

¹⁾ De voce *σεμεισίλαμ* v. Wutschium, Defixion. tab. Attic. praef. p. XX.

ακραμιαχαμιαραι εθε δ ἐπὶ τῆς Ἀνάγκης τεταγμένος
 Ἰακωβῖ ιαιβω Σαβαῶθ Ἰδωναι Ἰβρασαῖξ ἐρ' ἧς ὥρας 715 W
 ἐὰν καταβῆς εἰς τὰ σπλάγγνα τ[ῆς] δείνα, φιλησάτω
 με τὸν δείνα τὸν ἕπανια τῆς ζωῆς αὐτῆς χρόνον.

vs. 3 οαιρειος W, οαιρειος K. vs. 5 sq. formulae magicae per compendia scripta sunt, quae ego solvi ad eiusdem papyri v. 320 W. εεε δ K, fortasse εσε ut v. 321 W. 7 ιαιβω W, ια ιαω K. in extremo versu lineo-
 lam non vidit K. 8 καταβῆς W, καταβῆ τ[οδ] K. τ[ῆς] W, [τ] K.
 9 . . απ . . τκ . . η. αυτης χρονον K.

Omittamus deinde eiusdem papyri versus 726—729 W (= 661—663 K), quoniam, quamvis ibi de philtro quodam agatur, tamen nihil memoria dignum profertur, et inspiciamus multo digniores qui afferantur versus 686 W (620 K) sqq.:

Κυνοζεράλιον βοτάνην λαβὼν κάτεχε ἐπὶ τὴν γλῶττιάν σου
 καὶ πρὸς ἀναστάς πρὶν λαλῆς ἐπίλεγε τὰ ὀνόματα καὶ ἀθεώρητος
 ἔση πρὸς πάντας. ἐπὶ δὲ ἐπὶ ποτήρια εἴπηρ καὶ δώσης
 γυναικί, φιλῆσει σε ὡς ἔστιν. ἐπὶ π[α]ν[τ]ῶν λόγος οὗτος.
 5 αρεσιλλιους: Φουδαλεσαι κραμμ[αχαμαρ] ειχαμμαρ 690 W
 μου λαβωθ: λααβαρ: χορηαρ: φο[ρβα] φωρβαω: σαχι
 αρβαχ: μαχημασω Ἰάω Σαβαῶθ Ἰδωναι πρὸς ὃ θέλεις
 λέγε· ποίησον τὴν δείνα πρὸς τὸν δείνα, κοινὰ ὅσα θέλεις.

1 κυνοζεραλ[ι]διον K. κάτεχε ego; in legenda voce dubitavit W, κειεχε K.
 2 αναστα P, αναστάς ego. 3 εσει P quod mutavi. 4 φιλῆμ λεγε εως K.
 επι παν[τ]ια τ[ο]ν K. ουτως K. 5 κραμμ . . . οι K. 6 λαναβαρ K. φο . .
 φωρβαω K.

Absolvimus tandem sermonem de rebus ad ipsam actionem amatoriam validis institutum. Nunc est dicendum de altera magiae parte, in arte amatoriam non minus quam in necromantea adhibito: de carmine magico.

Qua in re omittamus locos iam supra¹⁾ allatos, quibus 'carmen et herba' coniuncta commemorantur, et eos tantum inspiciamus quibus carmina sola inveniuntur. Sunt autem hi:

Tibullus gloriatur de saga I 2, 53:

'Haec mihi composuit cantus, quis fallere²⁾ posses
 (sc. amata coniugem).'

¹⁾ v. p. 29 adn. 6.

²⁾ Vide similem artem apud Prop. IV 5, 15: 'posset (saga) et intentos

Tib. I 5, 41 sqq.:

‘tunc me discedens devotum femina dixit
— a pudet — et narrat scire nefanda meam.
non facit hoc verbis.’

Propertius Tarpeiam amore Tati incensam fugit vociferantem IV 4, 51:

‘O utinam magicae nossem cantamina Musae.’

Ov. her. VI 83:

‘nec facie meritisve placet, sed carmina novit (paelex).’

idem de Dipsa narrat am. I 8, 5:

‘illa magas artes Aeaeaeque carmina novit.’

Senec. Herc. Oet. 464 (nutrix):

‘flectemus illum (Herculem), carmina invenient iter.’

Lucan. VI 452 sqq.:

‘Carmine Thessalidum dura in praecordia fluxit
non fatis addictus amor, flammisque severi
inlicitis arsere senes.’

Talium carminum luculentissimum exemplum eclogae VIII inseruit Vergilius inde a vs. 67. Cuius notissimus est versus¹⁾

‘limus ut hic durescit, et haec ut cera liquescit.’

Habemus iterum magiam *συμπλαθείας*, de qua iam semel actum est.²⁾ Eius potestate arcana actionis magicae vis augetur, cum tres nodi ternis coloribus nectantur, simul hac formula dicta (Verg. ecl. VIII 78):

‘Veneris³⁾ vincula necto’.

Verg. ecl. VIII:

‘ducite ab urbe domum mea carmina, ducite Daphnim’
versu novies repetito⁴⁾ magica actio adiuvatur eodem modo,
quo vs. 109 inhibetur:

astu caecare maritos’; Lucian. Alex. 50 in oraculo quod marito de uxore et adultero redditur:

*Ἄλλ' ἐπί σοι δὴ γάμματα ἀπ' ἀντιῶν λυγρὰ τίθενται,
ὡς μήτ' εἰσοίσις μήτ' εἰσορόσις ἢ ποιοῦται.*

¹⁾ Verg. ecl. VIII 80; v. R. Heim, incant. mag. gr. lat. (Fleckeis. annal. suppl. XIX 1893 p. 544 sqq.); Sutphen, l. s. p. 318sq.

²⁾ Supra p. 19.

³⁾ v. Theocr. II 30.

⁴⁾ v. Theocr. II versus decies repetitur ἵν' ἔξ, ἔλκε τὸ τῆρον ἐμὸν ποιεῖ δάμα τὸν ἄιδμα. v. Heimium, l. s. 145 p. 511 et Sutphenium, l. s. p. 321.

‘Parcite, ab urbe venit, iam parcite carmina, Daphnis.’

Exemplum incantamenti, quo numina ad amatoriam artem magicam perficiendam invocantur unum tantum apud illos poetas invenies, nempe Horatii epod. V 49 sqq.; ubi Canidia orat:

‘O rebus meis
 non infideles arbitrae,
 Nox¹⁾ et Diana,²⁾ quae silentium regis,
 arcana cum fiunt sacra,
 nunc nunc adeste, nunc in hostiles domos
 iram atque numen vertite.
 Formidulosis dum latrent silvis ferae
 dulci sopore languidae,
 senem. quod omnes rideant, adulterum
 latrent Suburanae canes,
 nardo³⁾ perunctum. quale non perfectius
 meae laborarint manus.’

Praeter numina terrae haud raro *Manes*⁴⁾ ipsi invocantur. neque tamen est cur Horatio vitio detur, quod serm. I 8 hac de incantatione nihil dicit. Iure E. Riess (Mus. Rhen. XLVIII 1893 p. 308) contra H. Düntzer (Fleckeis. anal. 1892, 577 sqq.) adnotat: *Darin dass Priapus nichts von dem Anrufen der Manes sagt, vermag ich ebensowenig eine Ungehörigkeit zu sehen. Das war so selbstverständlich, dass der Dichter darüber schweigen konnte, um so mehr als er das Gebet an Hecate und Tisiphone (vs. 34) ja erwähnt, mit dem die Beschwörung der Gespenster verbunden sein mochte.*

Mirum in modum nullo loco apparet Venerem esse advocatam, id quod expectaremus ex Apulei apol. 31: ‘ut solebat ad magorum cerimonias advocari . . . illex animi Venus⁵⁾ et

¹⁾ v. Ribbeck, TRF³ p. 294 frg. inc. LXXI: ‘Erebo creata fuscis crinibus Nox, te invoco’; Ov. met. VII 192 sq.: ‘Nox . . . arcanis fidissima . . . astra.’

²⁾ v. Theoc. II 10 sq. *ἀλλὰ Σελάνα γαίη καλὸν*, ib. 14: *γαίη Ἐξάτα*. Verg. Aen. IV 511: ‘tergemimamque Hecaten, tria virginis ora Dianae.’ Ov. l. s. 194: ‘tuque triceps Hecate, quae coeptis conscia nostris.’ v. Hor. serm. I 8, 33, Apul. apol. 31: ‘Luna noctium conscia.’

³⁾ Videas quae adnotavit L. Müller in commentar. p. 436.

⁴⁾ Ut in necromantea; v. supra p. 11 adn. 2 13 adn. 1.

⁵⁾ Vide tamen Verg. ecl. VIII, 78 ‘Veneris vincula’.

Luna noctium conscia et manium potens Trivia.' Sed Veneri cum his inferorum incantamentis rei nihil erat.

Absolutis sacrificiis carminibusque amatoriiis restat ut dicamus de phylacterio.

Ne alterius veneficae¹⁾ artibus turbetur²⁾ actio magica, Canidia eiusque ministra (Hor. serm. I 8, 42 sq.):

'lupi barbam³⁾ variae cum dente colubrae⁴⁾

... furtim⁵⁾ terris (abduunt).'

Ne res magica impediretur, puer quem Canidia eiusque ministra sunt necaturae⁶⁾ bulla atque praetexta privatur ('in-signibus raptis' Hor. ep. V 12).

Apud Tibullum (I 2. 54) dictis carminibus desputitur, ne quid mali forte occurrens turbet incantationem aut frangat:

'Ter cane, ter⁷⁾ dictis despue⁸⁾ carminibus.'

Idem legitur Ciris vs. 372:

'Ter in gremium mecum . . despue.'

Finito conspectu rerum magicarum,⁹⁾ quas ad amorem commovendum poetae usui esse putabant, liceat afferre ad imaginem adumbrandam vel clarius delineandam Papyri Parisinae vs. 2891 sqq., quibus traduntur haec:

Ἀγωγή πρὸς τὸν ἀστέρα¹⁰⁾ υἷς ἰφροδίτης.

ἐπίθναι περιστοιχᾶς λευκῆς αἵμα καὶ σιέαρ,

¹⁾ Ut Hor. epod. V 71 sq.:

'a. a, solutus ambulat veneficae | scientioris carmine.'

²⁾ Vide supra p. 13, quo loco invocatur Cerberus, ne necromanteam impediatur.

³⁾ v. Plin. n. h. XXVIII 157: 'veneficiis rostrum lupi resistere inveteratum aiunt ob idque villarum portis praefigunt.' v. supra p. 27 adn. 6.

⁴⁾ v. Plin. n. h. XXVIII 31.

⁵⁾ Riess, Mus. Rhen. XLVIII 1893 p. 309 adn. 3.

⁶⁾ Supra p. 16 adn. 2. ⁷⁾ v. Kehr, l. s. p. 15; supra p. 20 adn. 2.

⁸⁾ De salivae in re magica usu videas Kehrium, l. s. p. 16; Wuttke-Meyer, l. s. p. 184; W. Nicholson, *The Saliva Superstition in Classical Literature*, *Harvard Studies* VIII 1897 p. 23—40.

⁹⁾ Postquam haec typis sunt mandata, in manus meas venit dissertatio, quam scripsit Ricardus Dedo, de antiquorum superstitione amatoria, Gryphiae 1904.

¹⁰⁾ v. Ov. met. VII 192 sq.:

'Nox . . arcanis fidissima, quaeque diurnis
aurea cum luna succeditis ignibus, astra.'

- ζμίρην ὠμῆν καὶ ὀπιτῆν ἀρτεμισίαν ὁμοῦ ποιεῖ κολ-
 λούρια καὶ ἐπίθνε πρὸς τὸν ἀστέρα ἐπὶ ἀμ-
 5 πελίνων ξύλων ἢ ἀνθράκων, ἔχε δὲ καὶ ἐγ- 2895 W
 κέφαλον γυπὸς εἰς τὸν ἐπάναγον, ἵνα ἐπι-
 θύης, ἔχε δὲ καὶ φυλακτῆριον θηλείας ὄνου
 ὀδόντα τῶν ἄνωθεν δεξιῶν σιαγονίου ἢ μύσχου
 10 πυρροῦ ἱεροθύτου ἀριστερῶ βραχίονι ἀνου- 2900 W
 βιακῶ ἐνδεδεμένον.

Ἐπάναγος¹⁾ τῆς πράξεως.

- Εἰ δὲ καθὼς θεὸς οὖσα μακροψυχὸν τι ποιήσης,
 οὐκ ὄψει τὸν Ἄδωνιν ἀνερχόμενον Ἰάδαο
 εὐθύς τοῦτον ἐγὼ δῆσω δεσμοῖς ἀδάμασσι 2905 W
 15 φρουρήσας σφίγξω Ἰξιόνιον τροχὸν ἄλλον,
 κοδέκτι πρὸς γράς εἰσι κολαζόμενός τε δαμείται.
 ἄξον ἄνασοῦ ἱκετῶ τὴν δεῖνα τάχιστα μολοῦσαν
 20 ἐλθεῖν ἐν προθύροισιν ἐμοῦ φιλότιτι καὶ ἐνῆ 2910 W
 οὔστρω ἐλαννομένην καὶ ἐμοῦ κέντροισι βιαίοις,
 20 σήμερον, ἄρτι, τάχιστ', ὀρκίζω γὰρ σε Κυθήρη.
 Ἄφρογενὲς Κυθήρεια, θεῶν γενέτερα καὶ ἀνδρῶν, 2915 W
 αἰθερία, χθονία, φύσι παμμήτωρ ἀδάμαστε,
 ἀλλήκτου τε πρὸς μεγάλου περιδινήτειρα,
 ἢ τὸν ἀεικίνητον ἔχεις περιδινέα Βάρζαν²⁾

vs. 8 *σιαγονίου* correctum ex *σαγονίου* P a Friderico Fischer philologo Gissensi. vs. 12—41 iam constituit Wessely p. 28. vs. 13 *ονη* P, ὄψει mutavit W. vs. 14 *ενθυδραμενη δη τουτον* P, *ενδραμένη τουτον* W, correxi ego. in vs. 14sq. carminis versus heroici a papyri versuum numero discrepant. vs. 16 *ηξει* P, *εἰσι* em. W. vs. 17 *διο ποιησον ανασσα ικετω αξον την δεινα ην δεινα* P, *ἄξον ἄνασοῦ ἱκετῶ τὴν δεῖνα* em. W. *την δεινα ην δεινα* P significat *τὴν δεῖνα ἣν ἔτεκεν ἢ δεῖνα*, v. Kuhnert, Mus. Rhen. II. 1894 p. 50 adn. 9. vs. 18 *εμον του δεινα ον η δεινα φιλοτιτι* P, *ἐμοῖς φιλότιτι* W. vs. 19 *ελαννομενην κεντροισι βιαιοις εν αναγκη* P, *ἐλαννομένην μὲν ἐμοῦ κεντροῖς ἐπ' ἀνάγκης* W, *ἐλαννομένην καὶ ἐμοῦ κέντροισι βιαίοις* ego. vs. 20 post *κυθηρη* praebet P verba quaedam magica atque *επαναγος*, quae cum Wesselio omisi. vs. 23 *αλληλουχα* P, *ἀλλήλουχε* W, *ἀλλήκτου τε* ego. vs. 23 *πειδινητειρα* et 24 *πειδινεια* P, corr. W.

¹⁾ De hac voce vide infra p. 53 sqq.

²⁾ Est intellegenda stella; v. nomen regis Armeniae *Βαρζάνου*

- 25 ἄρρηκτον· σὺ δὲ πάντα τελεῖς κεφαλὴν τε πόδας τε 2920W
 σαῖς τε θελημοσύναις περιμίγνυται ἱερὸν ἔδωρ,
 ἡγίκα κινήσεις τὸν ἐν ἄστροις χεῖρεσι Φουζῶ¹⁾,
 θυγατρὸν ὃν κατέχεις κοσμοῦ κινεῖς τε τὸν ἀγνόν,
 ἐντείνεις ἀνδρῶν ψυχὰς ἐπὶ τ' ἄνδρα γυναῖκας.
- 30 κἀνδρὶ γυναῖκα τίθης σὺ ἐράσμιαν ἡμῖα πάντα 2925 W
 ἡμετέρῃ βασιλεία θεὰ μόλε ταῖσδ' ἐπ' αἰοδαῖς
 πότνια Κυπρογένεια
 καὶ τῆ δεινὴ ἀνασσοῦ ἱκειῶ πῦρ ἔμβαιλ' ἔρωτος 2930 W
 ὥστ' ἐπ' ἑμοῦ φιλότιμι τακίμεναι ἡμῖα πάντα.
- 35 σὺ δέ, μάκαρ Ζουρῶ, τάδε νεύσον μοι καλέοντι·
 ὣς σὸν ἐν ἄστροις στήναι τὸν ἐς χορὸν οὐκ ἐθέλοντα
 ἦξες πρὸς τε χοροῦς ἦξες τ' ἐπὶ λεκτρὰ μίγναι, 2935 W
 ἀχθεῖς δ' ἔξαπίνης καὶ τὸν μέγαν ἔστρεφε Βάρζαν,
 στρεφθεῖς τ' οὐκ ἀνέπαυσέ σ' ἑλισσόμενός τε δονεῖται,
- 40 ἄξόν μοι τὴν δεινὴν ἱκειῶ φιλότιμι καὶ ἐνῆ·
 ἀλλὰ σὺ Κυπρογένεια τέλει τέλειν ἔλαισιδῆν.

vs. 28 *ομηλος* P, *θυγατρὸν* W. *κοσμον*, non *κοσμος* legi in P affirmat W Progr. *κινεῖς δε το αγνον* P, *κινεῖς τε τὸν ἀγνόν* em. W. vs. 29 ε . . *κεις* P, *ἐντείνεις* W. *ἐπὶ δ' ἄνδρα* P, *ἐπὶ τ' ἄνδρα* W. vs. 30 *τίθης* P, *τίθης σὺ* em. W. *ερασμιαν* P, *ἐράσμιον* W. vs. 31 *ημετερε* P, *ἡμετέρῃ* W. vs. 32 *ποτνια αρρωριγμασι γωθητιμι κυπρογενεια* P, *πότνια κυπρογένει' Ἀρωριγρσαι Γωθητιμι* W. vs. 33 *σοῦτης θυροβοζαν· θυροθειθεν ελιω ανασσα σερθεν εβρηχ. και τω δεῖνα ην δεῖνα βαλε πωρον ερωτα* P, *versum* constituit W. vs. 34 *ωστ' επ' εμου του δεῖνα ου η δεῖνα· φιλοτιμι* P, *ὥστ' ἐπ' ἑμοῦ φιλότιμι* W. *τακίμαι* P, *μικήμεναι* W, *τακίμεναι* ego. vs. 35—37 *συνδε μακαρ ζουρω ταδε νευσον εμοι τω δεῖνα ως σον εν αστροις ες χορον ουκ εθειλοντα ηξες επι λεκτρα μιγναι* P, *versus* constituit Wuenschius. vs. 39 *ανεπαυσετ' P, ανεπαυσε σ' W.* vs. 40 *διο αξον μοι* P, *ἄξον μοι* W. *την δεῖνα ην δεῖνα φιλοτιμι* P, *τὴν δεινὴν ἱκειῶ φιλότιμι* em. W. vs. 41 *συνδε κυπρογενεια θια* P, *ἀλλὰ σὺ Κυπρογένεια* W.

Diod. II 1. *barza lingua Persica 'lux splendida' signifi care videtur*, F. Cumont, *Mithra* II p. 83 adn. 1.

¹⁾ v. vs. 35 *ζουρω*, qua voce fortasse eadem radix continetur ac nomine Persico *Ζωροάστρης*.

CAPVT TERTIUM

CONCLUSIO

Utroque capite absoluto iure quaesieris qui nexus intercedat inter poetarum carmina, quatenus rem magicam spectant, et papyrorum praescripta. Cui quaestioni si respondere volumus, prius indagemus necesse est, unde sumpserint illorum temporum poetae apparatus magicos sive fusius descriptos sive obiter commemoratos. Qua in disquisitione iamdudum animadversum est talia non esse ficta¹⁾ a poetis neque omnino aliena esse a descriptionibus re vera magicis, ita ut sint minime habenda in fabularum numero tamquam orta e poetarum ingenio eorumque arbitrio permissa.

Quod si pro vero accipimus, ipsam quaestionem adeuntibus patent viae diversissimae, cum suo quisque modo poeta scientiam magicam sibi comparare potuerit. Quare ad responsum quod omnibus sufficiat inveniendum uniuscuiusque poetae doctrina est segreganda atque per se tractanda, neque solum amatoriae artis magicae atque necromanteae testimonia sunt adhibenda, sed etiam auxilium petendum est a locis, quibus similia genera artis magicae commemorantur.

Ac primum quidem quaeramus, unde sumpserint Vergilius Horatius Tibullus Propertius Ovidius doctrinam suam, qua

¹⁾ Imprimis de eis quae exhibet Lucanus libro sexto dixit L. Friedlaender in libro qui inscribitur *Darstellungen aus der Römischen Sittengeschichte* III° p. 768: *Die Beschreibung der Totenbeschwörung selbst macht auch an und für sich betrachtet nicht den Eindruck eines blossen Phantasiegebildes. Ihre Einzelheiten lassen sich fast Punkt für Punkt aus anderen ähnlichen Schilderungen belegen.*

instructi imprimis amatoriam artem magicam descripserint, quippe apud quos necromantea rarius commemoretur; tum adeamus Senecam Lucanum Valerium Statium, qui in necromantea describenda magis versati sunt quam in amatoriam arte magica.

In univcrsum spectanti est praemittendum his poetis omnibus haud ignotam fuisse Homeri necyiam (Od. XI) atque Theocriti pharmaceutrias (id. II), quas veste atque loco mutatis accommodatas rebus Romanis et insertas carminibus Romanis passim videmus. Necyiae Homericcae exempla collegimus supra p. 5 sqq., Theocriti imitationem praebet Vergilius ecl. VIII¹⁾ adeo planam, ut non sit opus magicum apparatus utriusque carminis exscribere.

Sed iam ad singula transeamus et ordiamur a Vergilio. De notissimo illo loco Vergiliano Aen. IV 478 sqq., quo Dido ab Aenea relicta sacrificium parat, ut amor funestus extinguatur. Hirschfeldius²⁾ dicit haec eadem, quae in propriis sacris amatorijs, nobis occurrunt: excitantur dii inferi, imprimis tergemina Hecate, incenduntur herbae pubentes, aeneis faucibus ad lunam messae; commemorantur hippomanes aliaque eiusmodi permulta. Eodem modo incantamenta herbasque ad res magicas adhibitas poeta commemorat Aen. VII 750 sqq.³⁾

Quibus locis nihil fere nisi usitatissimae res exhibentur, quas quisvis Romanus illis temporibus noverit. Paulo graviora poeta praebet Aen. VI 242 sqq., quo loco (vs. 255 sqq.) Hecate⁴⁾ coniuratur et invocantur inferorum numina (264 sqq.).

Sed ne haec quidem intimam rerum magicarum scientiam redolent, quare in Vergilio libenter concedo posse dubitari utrum res magicae haustae sint e vulgari magiae cognitione an descriptae adhibito auxilio nescio quo. Tamen, reliquos si spectamus auctores, in hanc sententiam inclinem.⁵⁾

¹⁾ Vide Plin. n. h. XXVIII 19: 'Defigi quidem diris deprecationibus nemo non metuit. . . . Illic Theocriti apud Graecos, Catulli apud nos proximeque Vergili incantamentorum amatoriam imitatio.'

²⁾ l. s. p. 20.

³⁾ Hirschfeld, l. s. p. 20.

⁴⁾ v. supra p. 6 et 10sq.; 34 adm. 2.

⁵⁾ v. Norden in commentario ad Verg. Aen. VI p. 195: *Dass (Vergil)*

Multo ampliozem enim rerum magicarum scientiam prae se ferunt Horatius Tiballus Propertius Ovidius una et mente et voce in describendis magarum artibus consentientes, quam licet sua quisque ratione sibi paraverit, altius certe hac arcana disciplina imbutus fuit quam Vergilius.

Ut primum de Horatio dicamus, tribus carminibus facile perspicere possumus, unde poeta habuerit quo artem a Canidia eiusque ministra factitatum describeret. Ex serm. I 8, epod. V. XVII carminibus narratione minutissima et accuratissima ornatis satis apparet Horatium si non vidisse ¹⁾ sagarum actiones magicas, tamen fando audisse aut id quod veri est simillimum ante oculos habuisse librum aliquem tales actiones describentem. ²⁾

Cuius autem generis Horatii exemplaria fuerint, statim intellegemus, cum ad poetas elegiacos nos converterimus. Apud illos enim res magicae semper nobis occurrunt coniunctae cum meretricum amore, huius autem amoris descriptionem ductam esse e Graecorum carminibus satis constat. Imprimis ex Atticorum comoedia hauserunt Romanorum elegiaci. ³⁾ Ab hac autem rerum magicarum descriptio minime erat aliena. Videmus praestigiatores in scaenam procedere apud Aristomenem (*Γόργεις*, Com. att. frg. ed. Kock I 691), audimus ex Hecata, ⁴⁾ sagarum dea, comoedias inscribi Nicostrati et Diphili

diese Litteraturgattung (sc. die Zauberlitteratur), die sich besonders seit der hellenistischen Zeit einer grossen Beliebtheit erfreute, so gut bekannt war, wie dem Verfasser der Dirae und anderen Dichtern der augusteischen Zeit, vor allem Horaz in den Canidiagedichten, beweist ja ausser der 8. Ekloge auch die mit intimster Kenntnis dieser Dinge gedichtete μαγικὴ ποῦαῖς im Didobuch 478ff. — v. etiam ibid. p. 204.

¹⁾ v. epod. XVII 77 Canidia de Horatio:

‘ut ipse nosti curiosus.’

²⁾ E. Riess, *Zu den Canidiagedichten des Horatius*, M. Rh. XLVIII 1893 p. 310 recte indicat, cum dicit de sat. I 8: *Horatius hat, doch wohl nach einer Vorlage, ganz getreu zwei Zauberhandlungen geschildert.*

³⁾ v. Fr. Leo, *Plautinische Forschungen* 1895 p. 129sq., Mus. Rhen. LV 1900 p. 604sq., V. Hoelzer, de poesi amatoria a comicis atticis ex-culta, ab elegiacis imitatione expressa, diss. Marb. 1899, al. Lucani dial. mer. IV, ad quem testem saepius provocavimus, e comoedia transcriptum esse constat: v. Kock CAF III p. 660sq.

⁴⁾ Simile argumentum habuit Sophronis *Τὰ γυναικες αἰ τὰρ θεῶν γαρὺ ἐξελάρ*, de qua egit R. Wünsch, *Festschr. für C. F. W. Müller* p. 111sqq.

(Kock II 223 et 548); in Menandri Thessala descriptas fuisse testatur Plinius (h. n. XXX 7) 'ambages feminarum detrahentium lunam'. Luculentissimum denique exemplum est Alexidis *Μαρθαγογιζομένη* (Kock II 347), h. e. femina philtrum pota, qua in comoedia magiae amatoriae uberior expositio infuisse videtur.¹⁾

Quae cum ita sint, pro certo habebimus Tibullum Propertium Ovidium descripsisse magicas res²⁾ secundum exemplum poetarum Graecorum, imprimis Atticos comicos imitando. praeterea fieri potuisse ut suis oculis actiones quasdam magicas viderent nemo erit qui negabit.

Nunc contemplemur alterius generis magiam, qua in enarranda praecipue versabantur Seneca Lucanus Valerius Statius, dico necromanteam.³⁾

Ad quam si accedimus, Senecae (Oed. 530sq.) et Statii (Theb. IV 419 sq.) descriptiones coniunctae sunt tractandae, quoniam 'mirum in modum inter se congruunt et verborum et rerum inventione', ut docuit Liedloff⁴⁾ quam comparisonem cum idem vir doctus optime persecutus sit, non est cur actam rem agam.

De Valerio Flacco, cum unus sit huius poetae locus I 735 sqq. hanc ad rem pertinens, nihil dici potest, nisi talia a quolibet illorum temporum poeta componi potuisse secundum vulgatam rerum magicarum notitiam. Si vero de fonte aliquo litteris perscripto cogitare mavis, te moneam Valerio, qui aequae ac Statius post Lucanum scripsit, non ignotum fuisse Lucani librum sextum.

Manifestiora certioraque possunt proferri de Lucano,

¹⁾ Omnino si quis hanc materiam porro tractaturus est, copiosam inveniet materiam, quam investigare consulto omittere debebam, ne a proposito abducerer.

²⁾ Qui his in describendis quantum in modum inter se discrepent demonstravit I. Bruns, l. s. p. 210sqq.

³⁾ Hanc quoque in Atticorum comoedia fuisse tractatam probatur Decimi Laberii mimo *Νερωφανεία* inscripto (Com. rom. fr. ed. Ribbeck³ p. 351) ad graecum exemplar expresso (Kock III 701).

⁴⁾ p. 19. Liedloffius communem utriusque fontem statuit, quem tamen Ponticum (p. 21) esse quis est qui credat?

ad quem iam transeamus. Eius libro sexto tanta rerum magicarum multitudo in unum coacta exhibetur, ut valde sit operae pretium investigare, unde a poeta sit sumpta.

Iam primo secundoque capite cum suo loco plura e Lucano allata sint testimonia, haud scio an iam illis locis perlectis miratus sis, quanta rerum magicarum doctrina Lucanus omnes poetas, qui vel antea vel postea magicas res descripserunt, superaverit. Maiorem in modum miraberis, cum perlustraveris numerum, quem nunc afferemus rerum magicarum, quas ad illustrandas commentarium paene perpetuum addidi e similibus descriptionibus compositum. neque enim alio modo fieri potest, ut de Lucani fontibus certius aliquid statuamus.

Argumentum est hoc: Sextus nefarius Pompei filius Erichthonem ¹⁾ magam Thessalam adit. ut futura cognoscat. Saga ei respondet hominem modo defunctum ²⁾ esse suscitandum, qui futuras res aperiat. Versibus 525 sqq. poeta magam crudelissimam foedissimamque describit, dum per enumerationem enarrat res a saga ipsa undique collectas.

Primo loco nominantur ignes atque tura ad suffumentum necessaria vs. 525 sq.:

‘funereas aris inponere flammās
gaudet et accenso rapuit quae tura sepulcro’.

funeri vel sepulcro ³⁾ haec desumpta sunt, ut apud Senecam Oed. 550 sq.; ‘rapti rogis iaciuntur ignes’ et ipsum Lucanum VI 534 sq.; his enim magna vis magica inesse credebatur, praesertim cum homini violenta ⁴⁾ aut praematura morte ⁵⁾

¹⁾ De hac maga v. F. v. Duhn, *Bemerkungen zur Würzburger Phineusschale, Heidelberger Festschrift zur 36. Philologenversammlung 1882* p. 123.

²⁾ Nec iam rite conditum; memineras Od. XI 51 sq.: *πρότερον δὲ ψυχὴ Ἐλπίροδος ἦλθεν ἐτάρον· οὐ γὰρ πω ἐτέθαρτο ἐπὶ γῆρας ἐγχεοδείης.* v. ib. vs. 72 et infra p. 51 adn. 5.

³⁾ Qua de causa Hesychius veneficas *τυμβάδας* nominat, s. v. *τυμβάς γυνή· τυμβάδας ἔλεγον τὰς φαρμακίδας ἀπὸ τοῦ περὶ τοὺς τύμβους διατριβῆν καὶ τοὺς νεκροὺς ἀκρωτηριάζειν.*

⁴⁾ Lucan. VI 560 sq.: ‘Et quotiens saevis opus est ac fortibus umbris, ipsa facit manes.’

⁵⁾ Vide supra p. 26 adn. 4; de *ἀώροις* Def. tab. Att. praef. p. IV.

interempto essent ereptae. Qua de causa haud scio an fortuito poeta asserat vs. 529 sq.:

‘Viventis animas et adhuc sua membra regentis
infodit busto, fatis debentibus annos
mors in vita subit’.

iterumque paulo post vs. 533:

‘fumantis iuvenum cineres¹⁾ ardentiaque ossa
e mediis rapit illa rogis’.

Simile quid Hypsipyle de barbara paelice dicit, quae (Ov. her. VI 90):

‘certa . . . de tepidis colligit ossa rogis’.

et Hor. epod. XVII 47:

‘in sepulcris pauperum prudens anus
novendiales dissipare pulveres’.

Hor. serm. I 8, 22: ‘ossa legant’.

Sed ad Lucanum revertar. vs. 534 sq.:

‘ipsamque, parentes
quam tenere, facem’

vide Senec. Med. 798 sqq.:

‘de medio
rapta sepulcro fax nocturnos
sustulit ignes’.

quem locum Lucano ante oculos esse versatum recte monuit C. Hosius *Lucanus und Seneca* (Fleckeis. annal. CXLV 1892 p. 346). Quamquam faces videmus adhibitas etiam apud alios auctores, ut Verg. Aen. VI 223 sq.: ‘subiectam more parentum aversi tenere facem’, Lucian. necyomant. c. 7 et philops. 12. quo de usu videas Dielsium *Sibyllinische Blätter* p. 47 sq.

Ad vs. 536: ‘feralis fragmenta tori’ adnotavi Prop. III 6, 30: ‘cinctaque funesto lanca vitta toro’ et Pap. Parth. II 48: ἄλατος ἀπὸ βιαιοθανάτου, v. ib. 63. 145, 170 sq., quibus locis addam Alex. Trall. I 15: μονομάχου σφαγέντος ἄλατος ἡμαχμένον.

Veniamus ad res corporibus terra diu iam conditis depromptas: oculos (vs. 541) atque ungues (542 sq.). His similia inveni tantum apud Apuleium (met. III 17) ‘sepulcorum etiam

¹⁾ v. Tac. ann. II 69: ‘semiusti cineres . . . aliaque maleficia, quis creditur animas numinibus infernis sacrari.’

cadaverum expositis multis ad modum membris. hic nares et digiti' eqs.

Deinde partes enarrantur corporum, quae sepulcro plane carent¹⁾ laqueo penditium aut affixorum cruci. Quorum vim cognoscas ex eo quod Plin. n. h. XXVIII 7 exhibet '(ex calvaria) suspendio interempti²⁾ catapotia fecit contra canis rabiosi morsus Antaeus', et e Pallad. I 24, 2 'non pereunt (columbae) et neque locum deserunt, si per omnes fenestras aliquid de strangulati hominis loro aut vinculo aut fune suspendas', et e Papyri Parisinae vs. 1911 sqq., quibus Cerberus invocatur *κατὰ τῶν ἀπαγζαμένων*.

Horum 'insertum manibus chalybem' (Luc. vs. 547) coniungas cum Plini verbis (h. n. XXVIII 46) 'in quartanis (scil. febribus) fragmentum clavi a cruce involutum lana collo subnectunt aut spartum e cruce' et cum Alex. Trall. I 15, quo loco ἦλος ἐστιαρωμένος³⁾ adhibetur amuleti instar. 'Carnosi clavi penditium' ab Apuleio (met. III 17) commemorantur. Eucrates apud Lucianum (philops. c. 17) affirmat se a daemonibus non posse terreri, quoniam habeat τὸν δακτύλιον . . . σιδήρου τοῦ ἐκ τῶν σταυρῶν πεποιημένον.

vs. 548 'Stillantis tibi saniem'.

Tabum apud Tac. annal. II 69 inveni: 'cineres . . . tabo oblitū'.

Etiam partes eorum qui non rite sunt conditi⁴⁾ adhibet Erichtho vs. 550 sqq.:

'Et quacumque iacet nuda tellure cadaver,
ante feras volucresque sedet; nec carpere membra

¹⁾ Vagantur illorum animae circa sepulera, priusquam ad inferos transeant. itaque inter vivos et inferos sunt tamquam intermediae eamque ob rem aptissimae quorum auxilio res magica agatur. haec e Lucian. philops. c. 29 apparent et ex eis quae explicuit E. Rohde *Psyche*² II 412sq.; invocantur hae animae Defix. tab. Att. XVIII (= *Proceedings* n. I 31) ἀποροι ταφῆς, vide etiam ib. p. XXI b med.

²⁾ v. cat. cod. astr. Med. cod. 23 p. 53, 6: πλερὸν φορηκωμένον.

³⁾ v. Kuhnert, Mus. Rhen. II 1894 p. 38 adn. 9. I. Blau, *Das altjüdische Zauberwesen* p. 160 adn. 7.

⁴⁾ De his vide Rohdium, l. s. 413 et Stendingium apud Roscherum, *Lexikon der griech. und röm. Mythologie* s. v. Inferi 248, 33 sqq.

volt ferro manibusque suis, morsusque luporum
exspectat, siccis raptura e faucibus artus,'

quibus versibus conferas Hor. epod. V 23:

'ossa ab ore rapta ieiunae canis'

a Canidia usurpata.

Versibus 554sq. maga adeo crudelis describitur, cuius
'nec cessant a caede manus, si sanguine vivo
est opus, erumpat iugulo qui primus aperto'.

556 et 557 humani sacrificii vestigium exhibent, quare
de eis dixi supra p. 5. neque mulieris ventris partui parcitur
(vs. 558sq.):

'Volvare sic ventris, non, qua natura vocabat,
extrahitur partus, calidis ponendus in aris'.

Trucidati hominis sanguinem ferventem postea quoque
adhibitum videbimus, ut maga caesi militis 'pectora suppleat'
(vs. 667); tale sacrificium inter usitata certe fuit, licet alterum
huius generis exemplum non noverim. Ad partum matris
utero ereptum addam exemplum unum tantum ex Eusebio
hist. eccl. 8, 14, 5 repetitum, qui Maxentium appellat *μαγικαῖς ἐπινοίαις γυναῖκας ἐγλύμονας ἀνασχίζοντα*. alia veterum
testimonia supra p. 5 adn. 3 enotavi. Recentiorum adeas
Loewenstimmium p. 122 et J. Hansen, *Zaubervahn, In-
quisition und Hexenprozess im Mittelalter und die Entstehung
der grossen Hexenverfolgung, Historische Bibliothek XII* p. 379
adn. 3.

Luc. vs. 561:

'Hominum mors omnis¹⁾ in usu est.'

His verbis quaecumque modo enarraverat poeta com-
prehendit, qui versibus qui iam sequuntur finem catalogi
magici facit iterum partes homini florem aetatis agenti ereptas
pro efficacissimis afferens, vs. 562 sq.:

'Illa genae florem primaevo corpore volsit,
illa comam²⁾ laeva³⁾ morienti abscidit ephabo'.

¹⁾ v. Loewenstimm, l. s. p. 124sq.

²⁾ v. supra p. 26 adn. 3.

³⁾ Nam in usu magico fere nihil fit dextra. Vide Sen. Oed. 566sq.:
(Tiresias) 'fundit et Bacchum manu laeva'; Stat. Theb. IV 502; Roscher
s. v. Inferi 246, 30sq.; Def. tab. Att. praef. p. IV.

De magica vi capilli exscribam locum Plinianum (h. n. XXVIII 41): 'Capillus puero qui primum decisis est, podagrae dicitur levare circumligatus'. Capillos virium vitaeque florentis symbola nemo nescit qui Euripidem (Alc. 75 sq.) legit. Afferam tantum Verg. Aen. IV 698 sq.:

'nondum illi (Didoni) flavom Proserpina vertice crinem
abstulerat Stygioque caput damnaverat Orco;'

tum Anna (vs. 704):

'dextra crinem secat: omnis et una
dilapsus calor atque in ventos vita recessit.'¹⁾

Expeditis rebus magicis quibus saga illa in commune uti solebat nunc est dicendum de altera talium rerum serie, quae e natura sive inanima sive animata desumuntur, ut ipsa ea quae Pompeio ostenditur magica actio perficiatur.

Adeamus ergo vs. 667 sqq.:

'Pectora tunc primum ferventi sanguine supplet
vulneribus laxata novis.'

Caesus miles est cuius pectora²⁾ novis vulneribus patefacta sanguine supplet. Non casu neque fortuito primo loco positum videmus sanguinem, quoniam sanguis habetur pro re ad vivendum maxime necessaria³⁾, quo fit, ut cor, quo sanguis confluit, animus ipse nominetur.⁴⁾ Quare mirum non est, quod hominum sanguine hausto manes reviviscere⁵⁾ putaverunt veteres.

¹⁾ Vide diras plumbo inscriptas CIL X 511 'locus capillo ribus expectat caput suum'.

²⁾ Vide vs. 750 sq.

³⁾ Quam ob rem Od. XI 95sq. etiam umbrae priusquam loquantur *αἴμα κίχαιρόν* (vs. 98) bibunt. vide Cic. Tusc. I 37; Kuhnert, Mus. Rhen. II 1894 p. 44 adn. 3.

⁴⁾ Cic. Tusc. I 18: 'aliis cor ipsum animus videtur.' vide Serv. V. A. III 67, V 79; Lippert, *Die Relig. d. eur. Culturv.*, Berol. 1881 p. 81, 48 sq.

⁵⁾ Unde ad remedia quoque sumebatur: Plin. h. n. XXVIII 4: 'sanguinem quoque gladiatorum bibunt, ut viventibus poculis, comitiales.' Loewenstimm, l. s. eandem fere rem narrat e libro Mostii, *Sympathetische Mittel* 1842 p. 150, vide etiam H. L. Strack, *Das Blut im Glauben u. Aberglauben der Menschheit*. Monac. 1900 p. 27 et 43; U. Jahn, *Über den Zauber mit Menschenblut und anderen Theilen des menschl. Körpers, Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie* XX 1888 p. 130sq.

Praeter sanguinem mortuo incitur 'virus lunare'¹⁾ quo etiam Medea utitur: 'Addit et exceptas luna pernocte pruinas' (Ov. met. VII 268). Quae res illustratur W. H. Roscheri libro qui inscribitur *Über Selene und Verwandtes, Studien zur griech. Mythologie und Culturgeschichte* IV p. 86 Lips. 1890, quo loco haec fere legimus, creditum esse a veneficis lunae spuma (h. e. rore) vim magicarum herbarum aut effici aut augeri.²⁾ Simile quid iam Turnebus VI advers. 10 p. 183 adnotat: 'Ad lunae lumen lectas herbas efficaciores veneficiis credebant, quod lunam veneficiis praeesse censerent, et herbas sua quadam spuma³⁾ et saliva inficere'. Vide Stat. Theb. I 106, II 284; Val. Flacc. VI 447, VII 330; Apul. met. I 3.

Sed iam longius procedit actio magica. vs. 670 sq.:

'Huc quidquid fetu genuit natura sinistro
miscetur,'

quem versum scholiasta atque commentatores⁴⁾ recte ita interpretantur ut dicant eum esse intellegendum de foetu quodam portentoso monstroque. Etiam R. Fritzsche, quaest. Lucan. 1892 p. 31 interpretatur 'sinistra fetu genita (*Missgeburten*)'. explicantur ea e libro Loewenstimmii l. s. cap. III p. 27—34 (*Ermordung von Missgeburten*).

Accedunt alia vs. 671:

'spuma canum quibus unda timori est'.

De spuma animalium enotavi versum e Lucian. Alex. 53: *κνιψίδα χρίεσθαι κέλουαι δροσίην τε κέλριτος*, quo equi spuma praecipitur tamquam ad dolorem lateris curandum utilis.

De canibus ad magiam adhibitis videas Riessium, s. v.

¹⁾ VI 669 'virus large lunare ministrat.'

²⁾ Roscher, l. s.: *Ferner glaubte man, dass der Mond durch seinen Thau die magische Kraft der Zauberkräuter entweder hervorbringe oder verstärke*. v. *Nachträge* 1895 p. 30.

³⁾ C. F. Weber in editione Lucani 1829 vol. II p. 85 ad VI 506 adnotat: 'Spumam lunae vides infra 670 (= 669) in magico instrumento: „et virus large lunare ministrat“. Graeci *σεληνιακήν ἀπόρροιαν* vocant' nullo exemplo addito, quo Graeca illa inveniantur. Vix addere potuit; nemo enim nescit virus lunare longe esse aliud atque *τὴν σεληνιακήν ἀπόρροιαν*, de qua videas A. Bouché-Leclercq, *l'astrologie grecque* Paris 1899 p. 245 sqq. aliis locis.

⁴⁾ v. ed. Weber III p. 486.

Aberglaube p. 72 sq.; Fritzsche, l. s. p. 30 dicit hoc loco esse intellegendam spumam canum rabidorum. Quod planum est.¹⁾

vs. 672: 'Viscera — lyncis.'

Ad ea nihil nisi Senec. Med. 733 sq.:

'maestique cor bubonis et raucae strigis
exsecta vivae viscera'

afferre possum. vires arcanas in lyncibus inesse tradit Plinius, n. h. XXVIII 122.

Ad eiusdem versus verba 'durae (Hosius cum codd., *dirae* Grotius) nodus hyaenae' Franckenius adnotat haec: 'Nodus hyaenae est spinae articulus primus, cui fabulosam vim adscribebant. Plin. n. h. XXVIII 99: "hunc spinae (hyaenae) articulum sive nodum Atlantion vocant, est autem primus," de quo miracula in superioribus narrauerat'. Franckenio puto esse assentiendum. Commemorem tantum praeterea Prop. III 6, 28: 'lecta exectis anguibus ossa' pro medicamine in amore adhibita, quo amatus trahatur.²⁾

vs. 673: 'cervi pastae serpente medullae'.

v. Ov. met. VII 273: 'Vivacisque iecur cervi'. E. Riess, s. v. *Aberglaube* 72, 2 sqq.

vs. 674 sq.:

'puppin retinens euro tendente rudentes
in mediis echeneis aquis'.

Fritzsche l. s. p. 30 confert Ov. Hal. 99 sq.:

'Parva echeneis at est, mirum, mora puppibus ingens,
Tuque, comes ratium tractique per aequora sulci'.

Videas etiam Riessium, l. s. 68, 17 sqq.

vs. 675: 'oculique draconum'.

De oculis animalium magicorum v. Prop. III 15, 16: 'Cornicum immeritas eruit ungue genas'; Pap. Parth. I 223

¹⁾ Quo iure autem Fritzsche Hor. epod. V 23: 'Et ossa ab ore rapta ieiunae canis' conferat, nescio. Quo loco de re prorsus diversa cogitatur, quam optime illustravit L. Müller, cuius commentarium inspicias; v. supra p. 16.

²⁾ vide Rothsteinii commentarium ad hunc locum supra p. 27 adn. 6 exscriptum.

λαβὼν . . . ὀφθαλμὸν (οφθαλμῶν P) νυκτιβαν. *ibid.* vs. 285
ἐπίθυμα λίζον ὀφθαλμός.

De *δραζόντων* usu mitto te ad indices papyrorum magicarum a Wesselio confectos.

Versui 676:

‘Quaeque sonant feta tepefacta sub alite saxa’

nihil novi afferre possum, cum G. Drexler *Wochenschr. f. class. Philol.* XV 1898 p. 977 sq. catalogum locorum quibus Gagatis lapis invenitur confecerit. In universum de lapidibus magicis egit Riessius, s. v. *Aberglaube* 50, 17 sqq.

Fabulosa inter animalia est numerandus (vs. 677):

‘Arabum volucer serpens’

quem etiam commemorant Horatius (epod. III 14): ‘Serpente fugit (Medea) alite’ atque Ovidius (met. VII 218 sqq.) de eadem Medea:

‘nec frustra volucrum tractus cervice draconum
currus adest. aderat demissus ab aethere currus.
quo simul ascendit frenataque colla draconum
permulsit . . .’

vs. 677:

‘innataque rubris

aequoribus custos pretiosae vipera conchae’

v. Fritzschiem, l. s. p. 30: ‘Verine simile est, viperam conchae custodem Lucauo inde (i. e. e Nigidi libris de animalibus conscriptis) innotuisse?’

Tum adhibetur cerastae pellis (vs. 679):

‘viventis adhuc¹⁾ Libyci membrana cerastae’

v. Ov. met. VII 272: ‘squamea Cinyphii tenuis membrana chelydri’.

Neque defuit (v. 680):

‘cinis Eoa positi phoenicis in ara’

quo de animali fabulosissimo videas Pomp. Mela III 8; Plin. n. h. X 2 alios.

Denique rerum magicarum catalogus desinit in verba (vs. 681 sqq.):

¹⁾ v. supra p. 22 vs. 2 ζῶσαν ἀπόλευσον.

‘Quo postquam viles nec habentis nomina pestis
contulit, infando saturatas carmine frondes,
et, quibus os dirum nascentibus inspuit¹⁾ herbis,
addidit et quidquid mundo dedit ipsa veneni.’

Corpore mortui rebus magicis, quas modo dispeximus,
suppleto v. 685 sqq.:

‘vox, Lethaeos²⁾ cunctis pollentior herbis³⁾
excantare deos, confudit murmura primum
dissona et humanae multum discordia linguae’
quibus versibus exordium uti ita dicam incantamenti videmus.
vs. 688 sqq.:

‘Latratus habet illa canum gemitusque luporum;
quod trepidus bubo, quod strix nocturna queruntur’.

Hosius, l. s. p. 349 dicit trepidum bubonem strigemque
nocturnam esse depromptas e Senecae Med. 733, quod veri-
simile est, tamen non taceam ‘plumam . . . nocturnae strigis’
etiam inveniri apud Horatium (epod. V 20), ‘strigis inventae
per busta iacentia plumas’ apud Propertium (III 6, 29), ‘stri-
gis . . . alas’ apud Ovidium (met. VII 269).⁴⁾

Versibus 690 sqq.:

‘Quod strident ululantque ferae, quod sibilat anguis,
exprimit et planctus inlisae cautibus undae
silvarumque sonum fractaeque tonitrua nubis,
tot rerum vox una fait. Mox cetera cantu
explicat Haemonio penetratque in Tartara lingua’.

v. Stat. Theb. IV 470 sqq.: ‘Tiresias . . . exclamat’; Lu-
cian. necyom. 8 *μάγος ἀνακαργῶν δαίμονας τ’ ὁμοῦ πάντας ἐπε-
βοᾶτο*. De vi magica vocis clarae v. C. Ausfeld, de Grae-
corum precationibus quaestiones. Fleckeis. annal. suppl. XXVIII
1903 p. 514.

Cum numina quae vs. 695 sqq. invocantur iam supra
p. 10 sqq. suis locis sint allata, non est cur versus iterum ex-

¹⁾ v. supra p. 35 adn. 8.

²⁾ v. Verg. Aen. VI 679sqq.; reliqua vide supra p. 12.

³⁾ Inre Hosius (Fleckeis annal. CXLV 1892 p. 346) contulit Senecae
Med. 737 sq.:

‘adlit venenis verba non illis minus metuenda’.

⁴⁾ v. supra p. 17.

scribam. Eo magis animadvertas formam cantus precationisque magicae.

Vs. 706 sqq. maga orat: 'Exaudite preces', obtestandi formula adhibita:

'si vos satis ore nefando
pollutoque voco, si numquam haec carmina fibris
humanis ieiuna ¹⁾ cano, si pectora plena
saepe deo ²⁾ lavi calido prosecta cerebro,
si quis, qui ³⁾ vestris caput extaque lancibus infans ⁴⁾,
imposuit, victurus erat',

et iterum rogat: 'parete precanti' (vs. 711).

Habemus pactionis formam, de qua videas C. Ausfeld, l. s. p. 525 sqq.

Tum ad numinum gratiam sibi conciliandam addit haec (vs. 712 sqq.):

'Non in Tartareo latitantem ⁵⁾ poscimus antro,
adsuetamque diu tenebris: modo luce fugata
descendentem animam; primo pallentis hiatu
haeret adhuc Orci'
simul addens (vs. 715):

'Licet has exaudiat herbas
ad manes ventura semel',

blandis verbis ad animam ⁶⁾ mortui ipsam conversa (vs. 716 sqq.):

'Ducis omina nato
Pompeiana canat nostri modo militis umbra,
si bene de vobis civilia bella merentur'.

At Erichthus preces videntur non exaudiri: moratur umbra

¹⁾ Quem locum respexisse Statium Theb. IV 511: 'aegras functorum carpere fibras' recte monuit Barthius.

²⁾ *deo* cod. V et Francken, *dedi* cod. B et Hosius.

³⁾ *quis, qui* Francken cum codd., *quisquis* Hosius.

⁴⁾ v. supra p. 4 sq.

⁵⁾ Ei enim quorum animae Orcum nondum intraverant (Plaut. mostell. 499 sq.: 'Nam me Acheruntem recipere Orcus noluit, quia praemature vita careo') facilius posse suscitari putabantur. Cuius evocationis exempla praebet Quintilian. decl. X, Apul. met. II 28sq., Alciph. II 4 p. 66 Herch., Heliod. Aethiop. VI 14.

⁶⁾ v. supra p. 13 adn. 1.

adstringi corporis vinculis;¹⁾ iterumque maga summa ira inflammata effundit carmen, quod tam vehementer instruit, ut inferi resistere non audeant.

Furiis²⁾ Tisiphone atque Megaera vocatis rogatisque (vs. 730 sqq.):

‘Tisiphone, vocisque meae secura Megaera,
non agitis saevis Erebi per inane flagellis
infelicem animam?’

maga etiam minas³⁾ addit (vs. 732—744):

‘Iam vos ego nomine vero⁴⁾
eliciam, Stygiasque canes in luce superna
destituam. per busta sequar, per funera, cunctis
expellam tumulis, abigam vos omnibus urnis!
Teque deis, ad quos alio procedere voltu
ficta soles. Hecate,⁵⁾ pallenti tabida forma,
ostendam faciemque Erebi mutare vetabo.
Eloquar immenso terrae sub pondere quae te
contineant, Hennaë, dapes, quo foedere maestum
regem noctis ames, quae te contagia passam
noluerit revocare Ceres. Tibi pessime mundi
arbiter, inmittam ruptis Titana cavernis,
et subito feriere die.⁶⁾

¹⁾ v. Somnium Scipionis 3 (= Cic. de republic. 14 et 15) et exempla in editione Oudendorpiana allata.

²⁾ v. supra p. 14.

³⁾ v. vs. 440sq.: (in Thessalia) ‘plurima surgunt | vim factura deis’; vs. 494sq.: ‘Parere necesse est | an invat? ignota tantum pietate merentur, | an tacitis valere minis?’ De minis, quae cum evocationibus morborum e corporibus aegris saepe coniunguntur egit R. Heim (Fleckeis. annal. suppl. XIX 1893 p. 379sq.).

⁴⁾ v. Pap. Par. vs. 278 λέγω γάρ σου τὰ ἀλγίωνα ὀνόματα et quae vir doctissimus magicarum rerum peritissimus Gu. Kroll, *Antiker Volksglaube* Mus. Rhen. LII 1897 p. 345 explicuit. Similia leguntur Pap. Par. 871, 244, 251, 1818, 2427; Pap. Parthey I 206sq., 225sq., 312. Defix. tab. Attic. praef. p. V, XXXI; Giesebrecht, l. s. p. 88sq.; Ausfeld, l. s. p. 519sq.; Wünsch, *Hessische Blätter für Volkskunde* II 1903 p. 93; Dieterich, *Mithrasliturgie* p. 112.

⁵⁾ v. supra p. 10sq.

⁶⁾ Οὔ. met. II 260sq.: ‘Dissilit omne solum penetratque in Tartara rimis | lumen’. Haec ex Iliade XX 61sq. pendere videntur.

Quae verba per se iam sunt satis clara neque habeo quod adiciam. Habemus coactum deorum, antiquissimum et religionis et magiae genus. De hoc iam vir doctissimus Buresch in libro qui inscribitur *Klaros* (p. 19 sq.) docuit exponens de vate, qui ab omni tempore invitus ¹⁾ sit locutus. Exempla, quae Bureschius affert, facile augeri possunt. Plura enim collegit F. v. Duhn, *Bemerkungen zur Würzburger Phineuschale, Heidelberger Festschrift zur 36. Philologenversammlung* 1882 p. 121 sq., quibus liceat addere haec: Proteus vinculis tenetur cogiturque a Menelao, ut futura aperiat (*Od. IV 459 sqq.*):

ἴμεις δ' ἀστεμφέως ἔχομεν τετλήοτι Θυμῶ·
ἀλλ' ὅτε δὲ ῥ' ἀνιάζ' ὁ γέρον δλοφώια εἰδώς,
καὶ τότε δὲ μ' ἐπέεσσιν ἀνειρόμενος προσέειπεν·
τίς νύ τοι, Ἀτρεΐος υἱέ, θεῶν συμφράσαιο βουλάς,
ὄφρα μ' ἔλοις ἀέζοντα λοχυσάμενος; τέο σε χορή;

Fabellam prorsus similem Ovidius *Fast. III 291 sqq.* de Pico atque Fauno narrat, qui vinculis coguntur. Vinculorum ²⁾ loco a magis adhibentur formulae, carmina cogentia, ἐπάνωχοι ³⁾, quibus inferorum pertinacia frangitur, quo fit, ut daemones magorum servi evadant. Clem. Alex. *Protr. LVIII p. 65 ed. Dindorf*: μάγοι δὲ ἰδὲ ἀσεβείας τῆς σφῶν αὐτῶν ἐπιγρέτας δαίμονας ἀχοδοῖν, οἰκτίειας αὐτοῖς ἑαυτοῖς καταγοράψαντες, τοὺς καταπραγασμένους δούλους ταῖς ἐπαιδαῖς πεποιτηζότες.

Lucani ipsius inspicias verba haec (vs. 445 sq.):

‘Una per aetherios exit vox illa recessus
verbaque ad invitum perfert cogentia numen’;

ib. 497 sq.:

‘an habent haec carmina certum

¹⁾ Ausfeld, l. s. p. 517 formulas collegit, quibus ‘non solum petitur, ut veniat, sed etiam deus cogitur’.

²⁾ Rohde, *Psyche* ² II 87 adn. 3: *καταδίοεις καταδέουμοι sind die „Bindungen“, durch die der Geisterbann die Unsi-htbaren magisch zwingt, seinen Willen zu thun. Stets bedarf es eines Zwanges; denn die Geister kommen ungern . . . das äusserste sind die ζωατικὰ ἐπιλάαι, von denen Jamblich de myst. 6, 5 spricht τὸ διὰ τὴν πράξιν τὸν θεῶν τὴν αὐτῶν θέλησιν Refrain in dem Zauberhymnus des Pariser Zauberbuches z. 2552 ff.*. Addas Lucian. *philops.* c. 16.

³⁾ vide supra p. 36.

imperiosa deum, qui mundum cogere, quidquid
cogitur ipse, potest?;

Sextus Erichthonem orat (vs. 598): 'numina torque', (vs. 601): 'Mortem . . . coge fateri'. maga respondet (vs. 605 sqq.):

'Si fata minora moveres,
pronum erat, o iuvenis, quos velles . . . in actus
invitos praebere deos'.

Etiam locis quos Bureschius l. s. e papyris magicis affert alii addi possunt inspectis tantummodo indicibus.

Redeamus ad minas versuum 732 sqq. atque contemplemur formam saepius usitatam, quam legimus versibus 744 sq.:

'Paretis? an ille
compellendus erit . . .'

quibus fastigium tamquam imponitur efficacissimum, quod etiam a papyris magicis videmus adhibitum. Iam vir doctissimus E. Riess, *Zu den Canidiagadichten des Horatius* Mus. Rhen. XLVIII 1893 p. 310 ad versus epod. V 79 sqq. interpretandos attulit Pap. Anastasy vs. 276 W (272 K) sqq.:
*κατενεχθήσεται ὁ πόλος καὶ τὰ δύο ὄρη ἐν ἔσται . . . οὐ μὴ ἔάσω
οὔτε θεὸν οὔτε θεὰν χορηματίζειν, ἕως*

Cui loco addas Pap. Lugd. J 384, II 16 sqq.: *ἐὰν δέ μου
παρακούσης, κα[τα]καίσεται ὁ κύκλος κα[ὶ] σκότος ἔσται καθ'
ἄλλην τὴν οἰκουμένην, καὶ ὁ κύνθαρος κα[τασ]θίσειται, ἕως
ποιήσε[ις] μο[ι] πάντα ὅσα γράφω ἢ λέγω ἀπαραβάτως.*
Pap. Par. 2065 sq.: *εἰ δὲ μὴ, ἐτέρως κολάσεις προσδόξα, v. ib.
2096 sq.*

Exemplum multo illustrius nobis praebetur versibus p. 36 civitatis Pap. Par. 2902 sqq. quibus advocatur Venus:

*Εἰ δὲ καθὼς θεὸς οὔσα μαζρόψυχόν τι ποιήσῃς,
οὐκ ὄψει τὸν Ἰδωριν ἀνερχόμενον Ἰάιδω.*
εὐθὺς τοῦτον ἐγὼ δίσω δεσμοῖς ἀδάμασσην

et in tabella devotoria Hadrumetana (Def. tab. Att. praef. p. XXVI) legitur vs. 21 sqq.: 'Si minus, descendo in adytous Osyris et dissolvam τὴν ταφὴν et mittam ut a flumine feratur.'

Extremo loco minatur Erichtho vs. 744 sqq. se compella-

turam illum deum cuius nomen siletur.¹⁾ Sed de eo iam supra p. 15 diximus. Neque hoc videtur neglegendum esse, quod inter has minas reperiuntur flagitia quaedam, quibus regina inferorum obruatur. Notissima autem est in papyrorum memoria talis diffamatio: v. c. Pap. Par. 2574 sqq. legitur quaedam *διαβολή* πρὸς *σελήνην*, quam Wesselius p. 31 edidit. ubi cum legimus vs. 14 sqq.:

*ἡ δειν' ἔλεξε τοῦτό σε δεδρακέαι τὸ πρῶγμα·
κταεῖν γὰρ ἄνθρωπον σ' ἔφει, πιεῖν τὸ αἶμα' ἀνθρώπου,
σάρκας φαγεῖν μίτην τε σὴν εἶναι τὰ ἔντερά αὐτοῦ,
καὶ δέριμα' ἔλεῖν δορκῆς ἅπαν ἄ εἰς ἡν φέσιν σου θείναι,
αἶμα' ἰέρακος πελαγυδρομόου καὶ κέρθαρον τροφήν σοι*

nonne statim reminiscimur Lucani verborum (739 sqq.):

'quae te
contineant, Hennaëa, dapes, quo foedere maestum
regem noctis ames, quae te contagia passam
noluerit revocare Ceres?' —

Iam huius apparatus magici Lucanei fontem quaerentibus facile quispiam responderit maximam partem sententiarum quasumque praebet Lucanus esse e poetarum qui antea magicas res tractaverunt carminibus desumptam, reliqua a Lucano suo ex ingenio addita. qua coniectura facillime explicari quo sit factum, ut inveniatur tantus rerum magicarum numerus in unum eundemque locum coactus.

Quam sententiam ut refutarem, primum eos congressi locos, quibus Lucanus cum eis qui antecedunt congruit vel similia praebet.

Apud Vergilium nullum locum inveni qui congruit cum Lucano, nisi quod conferas Aen. IV 510. ubi invocatur Chaos eodem modo quo Luc. VI 696²⁾, et Aen. IV 511:

'tergeminamque Hecaten, tria virginis ora Dianae'
conferas cum Luc. VI 700:

'Persephone nostraeque Hecatae pars ultima.'³⁾

1) Vide Kock CAF II 539 Pseudophilemon, 246 vs. 10 sqq.:

*ἔστι γὰρ Ἄιδον χοῖσις
ἔντερά ποιῶσι θεὸς ὁ πάντων δεσπότης,
οὗ τὸ ὄνομα φοβερόν, οἷδ' ἂν ὀνομάσαιμ' ἐξω.*

2) Vide supra p. 12.

3) Vide supra p. 10 et 34.

Neque plura sunt, quae reliqui Lucano praebuerint. Horatius habet epod. V 20: 'plumamque nocturnae strigis', ibid. vs. 23: 'ossa ab ore rapta ieiunae canis', apud Lucanum legimus vs. 689: 'strix nocturna' queritur; et vs. 551 sqq. legitur:

'nec carpere membra
vult ferro manibusque suis morsusque luporum
expectat siccis raptura e faucibus artus'.

Cum Tibullo nullo loco facit Lucanus.

Propertii tres versus in censum veniunt, III 6, 28 sqq.:

'Et lecta exsectis anguibus ossa trahunt
et strigis inventae per busta iacentia plumae
cinctaque funesto lanea vitta toro'

quibus opponas Lucani vs. 672: 'durae nodus hyaenae'; vs. 689: 'strix nocturna'; vs. 536: 'feralis fragmenta tori'.

Cum Ovidii versu her. VI 90: 'certaque de tepidis colligit ossa rogis' compares Lucani vs. 533 sq.: 'ardentiaque ossa | e mediis rapit illa rogis'.

Praeterea artior quidam nexus intercedit inter Lucanum et magiam a Medea factitatum, qualem describit Ovidius. Atque primum quidem huius versus potissimos apponam, met. VII 268 sqq.:

'addit et exceptas luna pernocte pruinas
et strigis infames ipsis cum carnibus alas
270 inque virum soliti vultus mutare ferinos
ambigui prosecta lupi: nec defuit illi
squamea Cinyphii tenuis membrana chelydri
vivacisque iecur cervi, quibus insuper addit
ora caputque novem cornicis saecula passae
275 his et mille aliis postquam sine nomine rebus
propositum instruxit remorari Tartara munus, . . .
279 ecce vetus calido versatus stipes aëno
fit viridis primo, nec longo tempore frondes
induit et subito gravidis oneratur olivis. . . .
285 quae simul ac vidit, stricto Medea recludit
ense senis ingulum, veteremque exire cruorem
passa, replet sucis. quos postquam conbibit Aeson

aut ore accepto aut vulnere, barba comaeque
canitie posita nigrum rapuere colorem.'

Iam apud Lucanum quae respondeant colligam: vs. 669 'virus . . lunae'; 689 'strix nocturna'; 688 'gemitusque luporum'; 679 'Libyci membrana cerastae'; 673 'cervi pastae serpente medullae'; 681 'viles nec habentis nomina pestis | contulit, infando saturatas carmine frondes'; 667 'pectora . . supplet'; 668 'volneribus laxata novis'.

Quem consensum cum perspexerimus, facere non poterimus, quin sumamus locum illum Ovidianum. Lucano fuisse bene notum, atque consulto ex illo expressa quae in Pharsalia leguntur. Sed quamvis hoc concedatur necesse est, tamen moneam Ovidium a Lucano longe superatum esse, id quod iam R. Fritzsche l. s. p. 30 perspexit, et multas a Lucano commemorari res magicas, quae apud Ovidium desunt. quantum vero ad ea, quae simili modo apud utrumque leguntur, attinet, non eo progrediar, ut dicam fuisse tanquam fontem communem ex quo utriusque poetae loci inter se consentientes manaverint. optime enim scimus, Ovidium a Lucano fuisse lectitatum.¹⁾

Ipse Ovidius, quem Medeam tragoediam nunc deperditam scripsisse scimus, multis veterum libris quibus Aeaee artes magicae enarrabantur, studium impendit, ita ut e quo fonte hauserit, satis certe non constet.²⁾

Ultimus qui Lucanum antecessit, Seneca est, cuius scripta studiose legit Lucanus³⁾; quare mirum non est, si in magicis quoque rebus consensum statuere possumus inter utrumque hunc:

Senec. Med. 798 sqq.:

'de medio

rapta sepulcro fax nocturnos
sustulit ignes'

et Luc. VI 534 sq.:

'ipsamque parentes

quam tenere facem'.⁴⁾

¹⁾ v. Lucan. ed. Haskins London 1887 cum praefatione Heitlandii p. 108, v. M. Schanz, *Gesch. der röm. Litt.* II, 290.

²⁾ v. C. Robert, *Bild und Lied* p. 231 adn. 5.

³⁾ C. Hosius, *Fleckeis. ann.* CXLV 1892 p. 251.

⁴⁾ v. supra p. 43.

Sen. Oed. 559 sqq.:

‘vocat inde manes teque qui manes regis
et obsidentem claustra Lethaei lacus’.

et Luc. VI 697: ‘rector terrae’;

742 sq.: ‘pessime mundi
arbiter’; ¹⁾

Sen. Med. 737 sq.:

‘addit venenis verba non illis minus
metuenda’.

et Luc. 685 sq.: ‘vox, Lethaeos cunctis pollentior herbis
excantare deos, confudit’ ²⁾

Med. 733 de invocatione deorum locus communis est, v.
Hor. epod. V 20; Prop. III 6, 29; Ov. met. VII 269; Luc. VI
686 sq. ³⁾

Med. 790 ⁴⁾: ‘Thessalicis . . . minis’, quae saepius apud Lu-
canum leguntur: VI, 440 sq., 494 sqq. ⁵⁾

Videmus igitur, in nonnullis rebus ab eis qui antecesserunt
poetis pendere Lucani artem magicam. Iam si cognoscere
volemus, quanti momenti is consensus sit in universum iudi-
cantibus, restat, ut contemplemur eos locos quorum similes in
carminibus poetarum priorum non inveniuntur, cum a Lucano
solo sint commemorati:

vs. 525 sq.: ‘funereas aris inponere flammās

gaudet et accenso rapuit quae tura se-
pulchro.’

529 sq.: ‘Viventis animas et adhuc sua membra
regentis

infodit busto.’

532 sq.: ‘Fumantis iuvenum cineres, ardentia-
que ossa

e mediis rapit illa rogis’.

¹⁾ v. supra p. 11.

²⁾ v. supra p. 50.

³⁾ Vide supra p. 50.

⁴⁾ Plerisque locis Lucanum cum ea parte Medae consentire vides,
qua eius veneficia describuntur; hanc partem a Seneca ex Ovidii Medea
translatam esse coniecit suo iure F. Leo, Sen. tragg. I p. 169.

⁵⁾ v. supra p. 52 adn. 3.

- 704: 'tuque o flagrantis portitor undae,'
 730: Tisiphone, vocisque meae secura Megaera,'
 732 sq.: 'Iam vos ego nomine vero
 eliciam,'
 742 sq.: 'pessime mundi
 arbiter,'
 744 sqq.: commemoratur summus inferorum daemon.

Tota hac tabella perlecta quis est qui non videat, quantum superaverit Lucanus rerum magicarum doctrina omnes qui vel haud multis annis antea magicas res descriperunt? Libenter concedo hic illic rem quandam ab eo memoriter esse additam ut vs. 679 Elysios campos ¹⁾, vel notissimum avis phoenicis ²⁾ cinerem (vs. 680). In universum autem quae apud reliquos desiderantur, non tam e memoria repetita esse a Lucano putaverim, sed ab eo hausta e libro quodam magico, non modo quod tantam ³⁾ rerum magicarum multitudinem in trecentos fere versus coactam videmus, sed etiam quod res illae sunt simillimae eis, quas in dies melius cognoscere atque intellegere possumus e praeceptis quae papyris magicis sunt nobis servata. Neque solum similitudinem rerum respicias, sed etiam tenorem quem secuta illa manium consultatio procedat. Iam supra p. 3 explicuimus rem magicam, si perfecta suoque omni apparatu instructa sit, tribus e partibus constare debere: sacrificio vel suffimento (*ἐπιθύματι*), precatatione vel incantatione (*λόγῳ*), atque auxilio quo mala averruncentur (*φουλακτηρίῳ*); quibus quarta accedit in amatoria arte magica *παῖσις* quaedam *συμπαθειή*. Quas partes Lucano ignotas fuisse nemo contendet,

¹⁾ Harum memoriam sumpsit fortasse e Verg. Aen. VI 637—78, ubi fusius describuntur.

²⁾ v. supra p. 49.

³⁾ v. Ribbecki verba (*Geschichte der römischen Dichtung* III 1892 p. 115): 'Aus einem Zauberbuch (und es gab ja eine unermessliche Litteratur solcher Art) muss er (sc. Lucan) sich gründlich unterrichtet haben, denn seine Schilderung ist aus dem vollen geschöpft . . . er hat seinen Stoff gründlich ausgebeutet.' Vide etiam supra p. 38 adn. 1. De libris magicis a poetis Romanis adhibitis Nordenus quoque verba fecit, quae exscripti supra p. 39 adn. 5; apud Lucianum magus quidam narrat, quomodo adiurationem instituerit *τὰς βιβλὸν λαβὼν· εἰδὶ δὲ μοι Ἀγγέπτιοι μῦθα πολλὰ καὶ περὶ τὸν τοιοῦτον* (philops. c. 31).

licet desit phylacterium. id vero non erat cur adhiberetur ab Erichthone, quae sibi persuasum habet se id quod spectet esse perfecturam neque ulla vi maiore se posse impediri.¹⁾ Pro sacrificio autem intercedit actio, quae fusius describitur inde a vs. 667sq., ubi caesi militis corpus praeparatur, ut anima ex inferis revertatur: quam actionem excipit incantatio satis ampla (*ὁ λόγος*) inde a vs. 695.

Quae cum ita sint. pro certo habeam esse adhibitum a Lucano librum quendam magicum. Qui qualis fuerit. ad hunc diem accuratius dicere non possimus, sed manifestior fortasse res erit, cum plures papyri magicae in lucem prodierint atque novas nos sagarum artes edocebunt. Hodie satis habeo, cum in fine addiderim exemplum necromanteae, quod quamvis in singulis differat in univsum tamen cum Lucano consentit e Papyro Parisina repetitum, cuius versibus 1390—1495 docemur, quo modo heroes, gladiatores, alii violenta morte interfecti evocandi sint ad amatoriam artem magicam perficiendam.

*Ἀγωγὴ ἐπὶ ἡρώων*²⁾ ἢ *μονομάχων*³⁾ ἢ *βιαιῶν*.⁴⁾

*Καταλιπὼν ἀπὸ τοῦ ἄστυ οὗ ἐσθίεις ὀλίγον καὶ κλάσας ποιήσον εἰς ἐπιτὰ ψωμοῦς, καὶ ἐλθὼν ὑπου ἡρωες ἐσφάγησαν καὶ μονόμαχοι καὶ βίαιοι λέγε τὸν λόγον εἰς τοὺς ψωμοῦς καὶ ὄπιτε καὶ ἄρας ζόπρια*⁵⁾ ἀπὸ τοῦ τόπου ὑπου πρόσσεις βάλε ἔσω παρ' αὐτὴν ἤς ποθεῖς καὶ πορευθεῖς κοιμῶ· ἔστιν ὁ λόγος ὁ λεγόμενος⁵ εἰς τοὺς ψωμοῦς·

Μοίραις, Ἰνάγκαις, Βασχοσύναις, Λοιμῶ, Φθόνῳ,

versus aliter divisi sunt a me atque a librario papyri cuius versuum numerus addere ut non necessarium omisi.

vs. 5 *ποιεῖς* P, *ποθεῖς* em. W.

¹⁾ Luc. VI 527sq.:

‘Omne nefas superi prima iam voce precantis
concedunt carmenque timent audire secundum.’

²⁾ Vide Pap. Par. 2732sq.:

καὶ τρεῖς ἡρώων ἔθανον ἀγνεατοὶ τε ἄταυδες.

³⁾ Gladiatores in rebus magicis saepius usurpari docuit O. Jahn *Ber. d. sächs. Ges. der Wiss. phil.-hist. Kl.* 1855 p. 95; vide supra p. 46 adn. 5.

⁴⁾ v. supra p. 42sq.

⁵⁾ Kuhnert, *Mus. Rhen.* II 1894 p. 46: *die Erde, in die etwas von dem Todten übergegangen ist, ist dadurch . . . zauberkräftig.*

- ἠθιμένοις, ἀώροις, βιομόροις πέμπω τροφάς.
 10 τριζάρανε νυχία, βορβοροφόρβα Παρθένε,
 κλειδοῦχε Περσεφάσσα, Ταρτάρου κόρη,
 γοργῶπι δεινὴ περιδρακοντόζωνε παῖ·
 ἐκ τῆς τροφῆς ἔμμαντοῦ καταλείψανα
 δάκρυσιν ἔμιζα καὶ στενάγμασιν πιζροῖς,
 15 ὅπως με καρπίσθηθε βασάνοις ἐχόμενον
 ἦρωες ἀτυχεῖς, οἱ ἐν τοῦτω τῷ τόπῳ
 σντέχεσθε λειψίγωτες ἀλλοιόμοροι,
 ὥς καρπίσασθε τὸν πονούντα καρδίαν
 ἔνεκεν τῆς δεῖνα τῆς ἀσεβοῦς καὶ ἀνοσίας,
 ἄξατε οὖν αὐτὴν βασανίζομένην διὰ τάχους.
 20 εἰονταβιωθ· ταχερβα· αβραθιαω· λαλασιθ· ιωσαχωτου·
 ἀλλαλεθω· καὶ οὐ κερία βορβοροφόρβα· οἰνατρα καβιβαν βαρας
 εν γρονιν μορχα· ερεσχιγα νεβουτοσουαληθ.
 Πέμπωθ δ' Ἐρινύν, Ὀργογοργονίστριαν
 ψυχὰς καμόντων ἐξεγείρουσαν πύρι,
 25 ἦρωες ἀτυχεῖς ἠρωίδες τε δυσιχεῖς,¹⁾
 οἱ ἐν τοῦτω τῷ τόπῳ, οἱ ἐν ταύτῃ τῇ ἡμέρᾳ, οἱ ἐν ταύτῃ τῇ ὥρᾳ,
 οἱ ἐπὶ τοῖς μινύοις σοροῖς, ἐπακούσατέ μου καὶ ἐξεγείρατε τὴν
 δεῖνα ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ καὶ ἀγέλεσθε αὐτῆς τὸν ἰδὸν ὕπνον ἀπὸ
 τῶν βλεφάρων, καὶ δότε αὐτῇ σιγγερὰν μερίμναν φοβερὰν λήπην
 30 καὶ μειαζήτησιν τῶν ἔμῶν τύπων καὶ θέλησιν τῶν ἔμῶν θελημάτων,
 ἄχρῖς ἂν ποιήσῃ τὰ ἐπιτασσομένα αὐτῇ ἔπ' ἐμοῦ, κυρία Ἐκάτη

vs. 8 καὶ ἠθιμένοις P, ἠθιμένοις van Herwerden in Mnemosynes
 vol. XVI 1888 p. 319 (= H); v. A. Dieterich, de hymnis Orphicis Lips.
 1891 p. 49 (= D). quorum uterque versibus constituendis operam navavit.
 vs. 9 βορβοροφορβα P, βορβοροφορβε H, βορβοροφορβα D. vs. 12 ο δειν εκ
 τῆς P, ο δειν del. Wuensch εαντον P, corr. Wuensch. vs. 13 ταχερβαν
 P, δάκρυσιν Gu. Kroll, Philol. LIV 1895 p. 563. μιζαν P, ἔμιζα Wuensch.
 vs. 14 οπως P, ὅς H. ιατον P, με Wuensch. vs. 15 ος εν τω δεῖνα
 τοπω P, corr. H; v. infra vs. 26 οἱ ἐν τοῦτω τῷ τόπῳ. vs. 16 λειψιγωτες
 P, λειψιγωτες H. αλλοιομοροι ατυχεις τον δεῖνα P, corr. H. vs. 17 ὥς add.
 Wuensch. καρπισαοθια P, καρπίσασθε H. vs. 22 εν γρονιν, supra εν
 scriptum βι P. vs 23 οργογοργονιστρια P sec. W progr. vs. 27 ταις P,
 τοις H. σορμας, supra u supraser. ο P. vs. 28 αγελεοθια P. αγελεοθε H.
 vs. 31 επιτασσομενη P, επιτασσομένα W.

¹⁾ v. Luc. VI 73) ubi furiae compellantur 'non agitis saevis Erebi
 per inane flagellis infelicem animam?'

φορβα φορβα βαρβαρω φωρρωρ φωρβαϊ είνωδια, κών μέλαινα.
 ἐπὶν δὲ ταῦτα ποιήσας ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας μηδὲν τελεῖς, τότε τῷ
 ἐπανάγκω χρῶ τοῦτω. ἔλθῶν γὰρ εἰς τὸν αὐτὸν τόπον καὶ ποιή-
 σαις πάλιν¹⁾ τὸ τῶν ψωμῶν τότε ἐπίθιτε ἐπὶ ἀνθρώπων καλπασίνων³⁵
 βόλβιτον βοδὸς μελαίνης καὶ λέγε ταῦτα καὶ πάλιν ἄρας τὰ κόπρια
 ῥίπτε ὡς οἶδες. ἔστι δὲ τὰ λεγόμενα (ἐπὶ τοῦ) ἐπιθύματος ταῦτα·
 Ἐρμιῆ χθόνιε καὶ Ἐκάτη χθονία καὶ Ἀχέρων χθόνιε καὶ ὠμοσφάγοι
 χθόνιοι καὶ θεὲ χθόνιε καὶ ἴρωες χθόνιοι καὶ Ἀμφιράρα χθόνιε
 καὶ ἀμφίπολοι χθόνιοι καὶ πνεύματα χθόνια καὶ ἀμαρτία χθόνια⁴⁰
 καὶ ὄνειροι²⁾ χθόνιοι καὶ ὄρκοι χθόνιοι καὶ Ἀρίστη χθονία καὶ
 Τάρταρε χθόνιε καὶ Βασκανία χθονία, Χάρων χθόνιε καὶ ὀπάονες
 χθόνιοι καὶ νέκυες καὶ οἱ δαίμονες καὶ ψυχὰ ἀνθρώπων πάντων
 ἔρχεσθε σήμερον· Μοῖραι καὶ Ἀνάγκη τελέσατε τὰ γινόμενα ἐπὶ
 τῆς ἀγωγῆς ταύτης, ὅπως ἄξιτέ μοι τὴν δεῖνα τῆς δεῖνα ἐμοὶ τῷ⁴⁵
 δεῖνα τῆς δεῖνα (κοινόν) ὅτι ἐπικαλοῦμαι·

ὦ / Χάος ἀρχέγονον, Ἐρεβος, φρικτὸν Στυγὸς ἕδωρ,
 ἦ τ' Ἥιδος λίμνη, ἀχεροῦσια νάματα Λήθης,
 Πλουτεῦ καὶ Κούρα χθονίη, Ἐκάτη τε καὶ Ἐρμιῆ,
 Μοῖραι καὶ Πουαί, Ἀχέρων τε καὶ Λίαζὲ κλειθρῶν 50
 αἰδίων σὺ πύλωρ φύλαξ κλειδοῦχε τ' Ἄνουβι
 θᾶττον ἀνοιξον.

Ἀναπέμψατέ μοι τῶν νεκύων τοῦτων εἶδωλα πρὸς ἐπιχρεσίαν ἐν
 τῇ ἔρι ὧρα ἀνπεροθέτω, ἵνα πορευθέντες ἄξωσί μοι τῷ δεῖνα
 τὴν δεῖνα τῆς δεῖνα (κοινόν). 55

Ἴσις ἔβη σιγόμενον ἀδελφὸν ἔχουσα ἐν ὄμοις
 Ζεὺς δ' ἔλθῶν ἀπ' Ὀλύμπου ἔστιγχε μένων τὰ εἶδωλα
 τῶν νεκύων ἐπάγοντα . . .

vs. 36 βολβιτον P, βόλβιτον H. vs. 37 <ἐπὶ τοῦ> add. W. vs. 44 γειώ-
 μενα P, γινόμενα H. vs. 47 <ὦ> supplevi. vs. 48sq. νάματα λίθης ἀχερον-
 σια τε λίμνη αἰδων εκατη και πλουτεν και κουρα ερμι χθονιε μοιραι και
 πουραι αχερων τε και λιαζε πλωρε κλειθρων των αιδίων θαττον ανοιξον
 κλειδουχε τε ανουβι γιλάξ P, versus constitui a liuvantibus A. Dieterich
 et R. Wuensch. vs. 56 η ισις P, omisso articulo van Herwerden versum
 constituit, cui versus alterum hexametrum asserere sum conatus scribendo
 ἐλθῶν ἀπ' Ὀλύμπου προ καταλθῶν ἀπ' οὐλύμπου P. vs. 57 το P, τὰ ego.

¹⁾ Habes iteratam actionem; v. Luc. VI 730sqq.

²⁾ Inspicias Nordeni comment. Verg. Aen. VI 896.

πρὸς τὴν δεῖνα καὶ ποιῶντα τὸ δεῖνα πρᾶγμα (κοινόν). ἦλθον
 60 πάντες θεοὶ ἀθάνατοι καὶ πᾶσαι θεαὶ ἰδεῖν τὰ εἶδωλα τῶν νε-
 κύων τούτων. μὴ μέλλετε οὖν μηδὲ βραδύνητε, ἀλλ' ἀποπέμπε-
 τε θεοὶ τὰ εἶδωλα τῶν νεκύων τούτων ὅπως ἀπελθόντα πρὸς τὴν
 δεῖνα ποιήσωσι τὸ δεῖνα πρᾶγμα (κοινόν), διὸ ὑμᾶς ἐξορκίζω
 65 κατὰ τοῦ Ἰάω καὶ τοῦ Σαβαῶθ καὶ Ἄδωναι πατραξιλιτρα·
 βουρρεφραωμιας· σαλκη αἰδουναξ σεσενγεν λόγος βαλιαβα ερεχ-
 χαρνοι· αβε ριδουμα· σαλβαχθτεισερσε ραθω· εισερ δαωμι σισι-
 φνα· σισα εδουβε· αχχαριτωνης αβε . . ιφρουβα σαβαλδενα θι
 θίρουρι ἀναπέμψατε τὰ εἶδωλα τῶν νεκύων τῶνδε πρὸς τὴν
 δεῖνα τῆς δεῖνα, ὅπως ποιήσωσιν τὸ δεῖνα πρᾶγμα (κοινόν).

vs. 59 versus heroicum latere putat Wuenschius talem qualem
 ἦλθον μὲν πάντες τε θεοὶ πᾶσαι τε θείαιαι.

Der anhängende Verlagsbericht
sei besonderer Beachtung empfohlen.

Der anhängende Verlagsbericht
sei besonderer Beachtung empfohlen.

8/n. 21.9.62.

BL religionsgeschichtliche Versuche
25 und Vorarbeiten
R57

Bd. 2
Heft 1

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY
